

<https://doi.org/10.30563/turklad.1586945>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 17.11.2024
Kabul Tarihi / Accepted date	: 11.12.2024
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2024

Atıf / Citation

Özek, F. ve Yamanoglu, N. (2024). Muḥakemetü'l Luğateyn'deki Söz Varlığının Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki İzleri. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 8. Cilt, 2. Sayı, 199-240.

MUḤAKEMETÜ'L LUĞATEYN'DEKİ SÖZ VARLIĞININ TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDAKİ İZLERİ¹

Traces of the vocabulary in muhakemetü 'l-lugateyn in turkish dialects of turkiye

FATİH ÖZEK²

NEŞE YAMANOĞLU³

Öz

Türk dili ve Türklük bilimi tarihi bakımından önemli olan eserlerden biri de Çağatay sahasında Ali Şir Nevâyî tarafından kaleme alınan Muḥakemetü'l Luğateyn'dir. Eser, “iki dilin muhakemesi” esasına dayanır ve söz varlığı bakımından oldukça önemli dil malzemesine sahiptir. Nevâyî, Türkçe ile Farsçayı kıyasladığı ve Türkçenin sahip olduğu bazı özelliklerle Farsçaya üstün olduğu sonucuna vardığı bu eserde, Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü birtakım delillerle gösterir. Bunu yaparken de fiiller, akrabalık adları, hayvan adları, yer adları, binit takımları, giysiler, yemek ve içecek adları gibi birçok dil malzemesine değinir.

Çalışmada, Muḥakemetü'l Luğateyn'deki söz varlığı ele alındı. Nevâyî'nin Türkçede olup da Farsçada karşılığının bulunmadığını söylediği 100 fiil başta olmak üzere, eserde geçen diğer fiiller, akrabalık adları, hayvan adları, yer adları, binit takımları, giysiler, yemek ve içecek adları ve bunlar dışında kalan diğer isimler incelendi. Eserde yer alan sözcükler, inceleme bölümünde isimler ve fiiller olmak üzere ayrı ele alınıp bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağzlarındaki varlığı, günümüzdeki anlamları, hangi ağzılarda kullanıldıkları tespit edildi. Elde edilen bilgiler sonuç bölümünde değerlendirildi.

Anahtar Kelimeler: Çağatay Türkçesi, Muḥakemetü'l Luğateyn, Türkiye Türkçesi Ağzları, Söz Varlığı

¹ Bu makale, Prof. Dr. Fatih ÖZEK'in danışmanlığında hazırlanmış olan “Neşe Yamanoglu (2024), *Muḥakemetü'l Luğateyn'deki Söz Varlığının Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki İzleri* (Yayımlanmamış Doktora Semineri), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Elazığ” adlı çalışmadan üretilmiştir.

² Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ / TÜRKİYE, El-mek: ozekfatih@gmail.com

³ ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7766-293X>

³ Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ / TÜRKİYE, El-mek: neseeyamanoglu@gmail.com

³ ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4157-9090>

Abstract

One of the important works in terms of the history of Turkic language and Turkology is Muhakemetü'l-Lugateyn written by Ali Şir Nevâyî in the Chagatay field. The work is based on 'the judgement of two languages' and has very important language material in terms of vocabulary. In this work, Nevâyî compared Turkic and Persian and concluded that Turkic is superior to Persian with some of its features and showed the superiority of Turkic over Persian with some evidences. In doing so, he mentioned many linguistic materials such as verbs, kinship names, animal names, place names, riding teams, clothes, food and drink names.

In this study, the vocabulary in Muhakemetü'l-Lugateyn was analyzed. The study analyzed 100 verbs that Nevâyî says are in Turkic but have no equivalent in Persian, along with other verbs in the work, kinship names, animal names, place names, riding teams, clothes, food and drink names and other names other names beyond these categories. The words in the work were analyzed separately as nouns and verbs in the analysis section, and the presence of these words in Turkish dialects, their current meanings, and the dialects in which they are used were determined. The information obtained was evaluated in the conclusion section.

Keywords: Chagatay Turkic, Muḥākemetü'l Luḡateyn, Türkiye Turkic Dialect, Vocabulary

1. Giriş

Bir dili oluşturan iki temel öge vardır. Bu öğelerden birisi dil bilgisi, diğeri söz varlığıdır. Söz varlığı, bir toplumun kavramlar dünyasının karşılığı olan sözlüksel ve söz dizimsel göstergelerin toplamıdır. Bir dilin söz varlığı yalnızca sözcüklerden meydana gelmez; deyimler, atasözleri, kalıp sözler gibi çeşitli anlatım öğeleri de söz varlığı unsurlarıdır (Buran, 2015: 270). Sözcükler ve diğer söz varlığı unsurları, bir kavramın yalnız o dildeki ses karşılığını meydana getirmez, aynı zamanda o dili konuşan toplumun kavramlar dünyasını, maddi ve manevi kültürünü, dünya görüşünü, olayları ve kavramları algılayış biçimini de ortaya koyar. Yeryüzündeki varlıklar, kavramlar birçok yerde aynı olduğu hâlde, bunların adlandırılışı ve kapsamları dilden dile farklılık gösterir. Bu yüzden her dilin söz varlığı kendi içinde değişik biçimlerde şekillenir. Söz varlığındaki farklılık yalnız değişik kökenlere ait dillerde değil, aynı dilin ayrı lehçelerinde hatta ağızlarında da görülür (Alkaya, 2008: 80).

Dil, toplumun bir yansımasıdır ve sürekli gelişen, değişen bir yapıya sahiptir. Dilin sürekli değişmesinin sonucunda yeni kullanımlar, sözcükler vb. dile yansır (Uzun ve Özek, 2020: 1545). Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutarak yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, söz dizimi, anlam değişikliklerini yansıtır ve hangi dillerin etkisiyle ne türden değişimlerin gerçekleştiğini gösterir (Aksan, 2006: 11). Köklü ve zengin bir dil olan Türkçenin söz varlığı da birçok nedene bağlı olarak önemli değişim ve gelişim süreçlerinden geçmiştir. Dilin canlı bir varlık olması ve sosyal yapısı bu hareketliliği sürekli ve zorunlu kılmıştır. Türkçenin söz varlığı, en eski dil ürünleri olan Köktürk yazıtlarından itibaren takip edilebilmektedir. Geçmişten günümüze Türkçenin söz varlığı ile ilgili birçok çalışma yapılmış ve bu çalışmaların temel kaynağını da sözlükler, dil bilgisi kitapları, edebî eserler, diğer yazılı metinler ve ağızlardan yapılan derlemeler oluşturmuştur. Yapılan bu çalışmalar neticesinde Türkçenin değişim ve gelişim süreci hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, Çağatay Türkçesi Dönemi dil ve edebiyat eserlerinden biri olan ve Türkçemiz için oldukça önem taşıyan, Ali Şir Nevâyî'nin "Muḥākemetü'l Luḡateyn" adlı eserindeki söz varlığının Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izlerini tespit etmeye çalıştık. Araştırmalarımız sonucunda Muḥākemetü'l Luḡateyn'in oldukça önemli dil malzemesine sahip olduğunu ancak yapılan söz varlığı çalışmalarının genelinde eserde geçen 100 fiilden veya yalnızca belirli isimlerden ibaret olduğunu ve eserin söz varlığının bütünüyle incelenmediğini saptadık. Bu çalışmada ise Muḥākemetü'l Luḡateyn'de yer alan Türkçe sözcüklerin tamamı,

isimler ve fiiller olmak üzere ayrı ele alınıp bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varlığı, günümüzdeki anlamları, hangi ağızlarda kullanıldıkları incelenmiştir. Ancak Nevâyî bu eserinde, Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü kanıtlamaya çalışırken hem leksik hem de morfolojik yönden Türk-Moğol ayırımına başvurmamış, ağızlarıyla birlikte sahanın ortak dilinden yararlanmış. F. Sema Barutçu Özönder; Türklerin, Moğolcanın kök ve gövdeleri ile bazı eklerinden Moğolcadan bağımsız olarak kendi içinde sözcük yapma yoluna gittiğini, bu bakımdan bu tür sözcükleri kökü Moğolca olsa dahi Türk yaratması olduğu için Türkçe saymanın daha doğru olacağını söylemektedir (Özönder, 1996: 46). Bu sebeple çalışmada, bir bütünlük olması bakımından kökeni Moğolca olan sözcüklere de yer verilmiştir. Çalışmamızın asıl amacı, ağızların yazı diline oranla daha geniş bir söz varlığına sahip olması dolayısıyla Türkçenin eski dönem eserlerinden biri olan Muḥākemetü'l Luğateyn'deki pek çok eskicil (arkaik) ögenin eski biçim ve anlamıyla Türkiye Türkçesi ağızlarında hâlâ yaşayıp yaşamadığını tespit etmek, söz varlığımıza sahip çıkarak dilin zenginliğini korumaktır.

Çalışmada, F. Sema Barutçu Özönder'in *'Alî Şîr Nevâyî Muḥākemetü'l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi* adlı eseri ile İ. Refet İşıtman'ın *Muhakemet-ül lûgateyn* adlı eseri esas alındı ve bu iki eser karşılaştırılıp, derlenerek ML'nin söz varlığı ortaya çıkarıldı. Özellikle İ. R. İşıtman'ın eserinin sonunda yer alan sözlük bölümündeki sözcükler ile F. Sema Barutçu Özönder'in eserinde yer verdiği 100 fiil, akrabalık adları, hayvan adları, yer adları, binit takımları, giysiler, yemek ve içecek adları ve bunların anlamları ele alınıp incelendi. Muḥākemetü'l Luğateyn'deki söz varlığının Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izleri için de *Derleme Sözlüğü* kullanıldı.

1.1. Çağatay Türkçesi ve Çağatay Adı

Çağatay Türkçesi, Türk dilleri ailesinin Orta Asya grubuna mensuptur ve 15. yüzyıl başından 20. yüzyılın başına kadar kullanılan Türk yazı dilidir. Karahanlı (11- 13. yüzyıllar) ve Harezmi (14. yüzyıl) yazı dillerinin devamı olarak Timurluların (1405- 1506) idaresi altında gelişen Çağatay Türkçesi, özellikle Nevâyî'nin eserlerinde klasik biçimini almıştır. Yüzyıllar boyunca diğer devletler üzerinde çok büyük etkisi ve itibarı olan Çağatay Türkçesi, sadece Doğu Türkistan ve Orta Asya Türk devletlerinin diplomasi, edebiyat ve resmî devlet dili olarak değil, aynı zamanda 19. yüzyıl ortalarına kadar Avrupa Rusyasının Oğuz olmayan Müslüman Türklerinin de yazı dili olarak kullanılmıştır. Rusların Buhara, Hive ve Hokand işgallerinden sonra Türkistan'da "Sart" adı altında kullanılan bu Türk yazı dili, aslında Çağatay Türkçesinin mahallî Özbek dilinin etkisi altında çok az değişmiş şekliydi. Daha sonra ise Özbekistan'da şehirlerin bölge dillerine dayanan Özbek yazı dili, 1921'de Çağatay yazı dilinin yerini almıştır. Günümüz Türk şivelerinden Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesi, Çağatay Türkçesine en yakın olanlardır (Eckman, 2021: 15).

"Çağatay" adı, Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'dan gelmektedir. Cengiz Han ölümünden önce (1227) Moğol İmparatorluğu'nu çocukları arasında paylaşmış, Batı ve Doğu Türkistan, Harezmi hariç Maveraünnehir Çağatay Han'a verilmiştir. Çağatay Han, 1242'de ölmüştür. Çağatay adını taşıyan devlet ise Çağatay Han'ın oğlu Kara Hülâgü zamanında kurulmuş ve Duva Han zamanında da yeniden teşkilatlanmıştır. "Çağatay" adı özellikle Duva Han zamanından sonra devletin resmi adı olarak kullanılmaya başlanmış, zamanla siyasi ve etnik bir anlam kazanmıştır. Ayrıca Çağatay hanlarının askerî gücünü teşkil eden Türk veya Türkleşmiş Moğollara da "Çağatay" denilmiştir. Timurlular, Çağatay Devleti'ni ele geçirdikten sonra da Timur ordusu "Çağatay çeriği" olarak adlandırılmıştır. 16. yüzyılda Timur İmparatorluğunun yıkılışından sonra göçebe Çağataylar, Özbek göçebelere ile karıştı ve bunlar arasında "Çağatay" adını taşıyan kabileler vardı. Bu kabilelerle "Çağatay" adı yaşamaya devam etmiştir ve sonunda bu ad, millet adı olarak da Timur İmparatorluğu'ndaki bütün Türk halkı için kullanılmıştır (Eckmann, 2011: 134).

Çağatay Türkçesi, Çağatay dili, Çağatayca terimleri çok tartışılmış ve Armin Vambery'nin 1867'de Leipzig'de basılan "Cagataische Sprachstudien" eseri Çağatay teriminin

başta Macaristan ve Almanya olmak üzere Batı literatürüne yerleşmesinde en önemli etkenlerden biri olmuştur. Vambery, Çağatay terimini sadece 12- 19. yüzyılların Orta Asya İslami Türk edebiyatının dili için değil, aynı zamanda kendi çağının yaşayan Orta Asya Türk şiveleri ve özellikle Özbek şivesi için de kullanmıştır (Ercilasun, 2013: 400)

Çağatay Türkçesi kendi içinde değişik şekillerde tasnif edilmekle birlikte genellikle J. Eckmann'ın yapmış olduğu tasnif kabul görmüştür. Bu tasnif ve kısaca özellikleri şu şekildedir:

1. Klasik Öncesi Devir (15. yüzyılın başlarından Nevâyî'nin 1465'te ilk divanını düzenlemesine kadar): Bu devir, Eski Türkçeye ait bazı özelliklerin korunduğu bir geçiş devridir. Başlıca temsilcileri: Sekkâkî, Lutfî, Atâ'î, Hocendî, Seyyid Ahmed Mîrzâ, Haydar, Harezmi, Yûsuf, Emîrî, Yakînî, Ahmedî ve Gedâ veyâ Gedâ'î.

2. Klasik Devir (1465-1600): Bu devir, Nevâyî ile başlar. Başlıca temsilcileri: Hâmidî, Şeybânî, Ubeydî, Muhammed Sâlih, Meclisî, Bâbü, Bayram Han vb.

3. Klasik Sonrası Devir (1600-1921): Bir taraftan Nevâyî dilinin dikkatli bir taklidi, diğer taraftan Özbek unsurlarının etkisi vardır. Başlıca temsilcileri: Ebü'l- Gâzî Bahâdır Han, Baba Rahîm Meşreb, Şaykalî, Şüfi Yâr, Turdî, Hüveydâ, Muhammed Rıza Agâhî, Ömer Han, Nâdire, Mahzûne, Üveysî, Külhânî, Mahmûr, Furkat, Ubeydullâh Zevkî, Osman Hoca Zârî, Nemenganlı Şevkî vb. (Eckman, 2021: 27)

1.2. Ali Şir Nevâyî

Çağatay Türkçesinin en büyük şair ve yazarı olan Ali Şir Nevâyî, sadece Çağatay edebiyatının değil, bütün Türk edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. 9 Şubat 1441'de Herat'ta doğmuştur. Temürlü sarayının hizmetinde bulunan bir ailedendir ve babası Gıyaseddin Kîçkine Bahadır, Uygur asıllıdır. Nevâyî, Temürlü şehzadesi Hüseyin Baykara ile birlikte tahsil görmüş, Hüseyin Baykara 1469'da Horasan tahtına oturunca onun hizmetine girmiştir. Daha sonra Herat'ta Baykara'nın mühürdarı, nedimi, divan beyi olmuştur. Hüseyin Baykara'nın yakın dostu olan ve devamlı onunla birlikte bulunan Nevâyî, bir ara Baykara'nın naipliğini de yapmıştır. Ancak 1478 yılında Herat'tan uzaklaştırılmış, 1478- 1488 arasında Esterâbâd'da valilik görevinde bulunmuştur. Bir yıl sonra bu görevinden affını istemiş ve Herat'a geri dönmüştür. 1490'dan itibaren de Nevâyî yalnızca hükümdarın nedimi olmuştur (Ercilasun, 2013: 407). 31 Aralık 1500'de Hüseyin Baykara'yı Esterâbâd dönüşünde karşılarken el öptüğü sırada yere yıkılmış ve Herat'a getirildikten üç gün sonra da 3 Ocak 1501 tarihinde Herat'ta vefat etmiştir. Kudsiyye Camii yanında kendisinin yaptırdığı türbeye defnedilmiştir (Kut, 1989: 450).

Manzum ve mensur birçok eseri olan Ali Şir Nevâyî, Türkçe eserlerinde Nevâyî, Farsça şiirlerinde Fânî olmak üzere iki mahlas kullanmıştır. İran'ın büyük mutasavvıflarından Abdurahman-ı Câmî'nin, Nevâyî üzerinde büyük tesiri vardır. Câmî'ye olan hayranlığı ve fikirlerine duyduğu saygı, onun Câmî'nin mensup olduğu Nakşibendiyye tarikatına girmesine sebep olmuştur. Bunların dışında Attar, Hüsrev-i Dihlevî ve Nizâmî ona tesir eden belli başlı şairler arasındadır. Şiire Farsça ile başlayan Ali Şir daha on beş yaşlarında iken kendini şair olarak tanıtmayı başarmıştır. Sonraları Türkçe de yazmaya başlamış ve bu yüzden “zü'l-lisâneyn” diye tanınmıştır (Kut, 1989: 450).

Hayatı, Herat başta olmak üzere Teft, Horasan, Sebzvar, Meşhed, Semerkand, Esterabad şehirlerinde geçtiği için bu şehirlerde Şerefüddin Ali Yezdî, Şeyh Kemâl-i Tevbetî, Hâce Fazlullah Ebu Leys Semerkandî, Sultan Ebu'l-Kasım Babur, Abdurahman Câmî gibi devrinin meşhur âlim ve şairleriyle tanışmış, bazılarının derslerine katılmıştır. Nevâyî'nin âlim olarak yetişmesinde Ebu Leys Semerkandî'nin, şair ve devlet adamı olarak yetişmesinde de Abdurahman Camî'nin büyük tesiri olmuştur (Kaya, 2007: 47). Nevâyî, ilk şiirlerini Farsça kaleme almasına rağmen “Fars dil ve edebiyatının o devir Türkleri üzerindeki müthiş manevî nüfuzunu görmekle beraber, yapmak istediği işin büyüklüğünden ve zorluğundan korkmamış, her mevzuya, her nev'e ve her şekle ait zengin ve kıymetli örnekler vermek suretiyle,

Çağataycanın Farsça ile muvaffakiyetle rekabet edeceğini anlatmıştır.” Ve yine Nevâyî “devamlı ve müthiş bir edebî faaliyet sayesinde, Çağataycanın sade bir klasik şiir dili değil, nazım ve nesrin her nev’ini, her şeklini ifade kudretine malik ve Farsça ile her hususta rekabete muktedir bir kültür dili olduğunu parlak misaller ile” göstermiştir (Köprülü, 1945: 301).

Fuat Köprülü’nün, Nevâyî’nin dili ve üslubu hakkındaki düşünceleri ise şöyledir:

Cok ince hislere, zengin ve renkli hayallere, sanatlı ve hatta zaman zaman fazla yapmacıklık olmakla beraber, selâsetli ve âhenkli bir üslûba mâlik olan Nevâî, mevzularına, nevi ve şekillerine göre, manzum ve mensur eserlerinde türlü üslûp ayrılıkları göstermiş, bazen ağır ve süslü, bazan açık ve sade, fakat daima canlı ve âhenkli bir ifade kudretine malik olmuştur (Köprülü, 1945: 302).

Nevâyî’nin ünü ve etkisi ölümünden sonra daha da artmıştır. Bu konuda Ahmet Caferoğlu’nun görüşleri şu şekildedir:

Bütün hayatını şuurlu bir surette Türk diline ve Türk kültürüne hasreden Ali Şir, yürüttüğü davanın semerelerini görmediyse, ölümünden sonra binlerce kilometrelerden, İran’dan, Türkiye’den, Azerbaycan’dan, Suriye’den, Hindistan’dan, Herat’tan akın eden yüzlerce şakirdi, onun kurduğu edebiyat mektebini ve edebî Çağatay şivesini, Türklüğün her bir köşesine kadar götürdüler. Osmanlı edebiyatının Ahmed-i Dâî, Karamanlı Nizamî, Bahtî, Amrî, Dukâkinzade Ahmet, Za’fî, Fuzulî, Kâtibî mahlâslı Seydi Ali Reis, Nedim-i Kadîm, Fasih Ahmet Dede, Nedîm, Şeyh Galib, Muvakkıtzade M. Pertev, Benlizade M. İzzet Beg, Refîi Amidî gibi şairleri Çağatayca şiirler yazmaya başladılar. Bu şiirler Çağatay edebiyatının ve Ali Şir Nevai’nin Osmanlı edebiyatı üzerindeki tesirinin başlıca örnekleridir. (Caferoğlu, 1984: 219-220).

Nevâyî, Bilge Kağan ve Kaşgarlı Mahmut’tan sonra tanıdığımız en şuurlu Türk milliyetçisidir. Milliyetçiliği zamanla gelişmiş, Türkçecilikte en iddialı olan eseri Muhâkemetü'l Luğateyn’ini de ömrünün son yıllarında yazmıştır. Şiir, mesnevî, tasavvuf, tarih, tezkire, dil vb. çeşitli tür ve alanlarda eserler veren Nevâyî, eserlerinin sayısı ve değeri bakımından İslami Türk edebiyatı döneminin en verimli sanatçısıdır denilebilir (Gülensoy, 2000: 142).

Nevâyî’nin manzum ve mensur olmak üzere toplamda 29 eseri vardır. Fânî mahlasıyla yazdığı Farsça divanı dışındaki diğer 28 eseri şunlardır:

I. Divanlar (Hazâinü'l-Ma’ânî)

1. Garâibü’s- Sıgar
2. Nevâdirü’ş-Şebâb
3. Bedâiyü'l-Vasat
4. Fevâidü'l-Kiber

II. Hamse

1. Hayretü'l-Ebrâr
2. Ferhad ü Şîrîn
3. Leylî vü Mecnûn
4. Seb’a-i Seyyâre
5. Sedd-i İskenderî

III. Tezkireler

1. Mecâlisü’n-Nefâis
2. Nesâimü'l-Mahabbe

IV. Dil ve edebiyat eserleri

1. Risâle-i Muammâ
2. Mîzânü'l-Evzân
3. Muhâkemetü'l-Lugateyn

V. Dinî-ahlâkî eserler

1. Münâcât
2. Çihil Hadis
3. Nazmu'l-Cevâhir
4. Lisânu't-Tayr
5. Sirâcü'l- Müslimîn
6. Mahbûbü'l-Kulûb

VI. Tarihî eserler

1. Târih-i Enbiyâ vü Hukemâ
2. Târih-i Mülûk-i Acem
3. Zübdetü't-Tevârih

VII. Biyografik eserler

1. Hâlât-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşîr
2. Hamsetü'l-Mütehayyirîn
3. Hâlât-ı Pehlevan Muhammed

VIII. Belgeler

1. Vakfiyye
2. Münşeât (Ercilasun, 2013: 408).

1.3. Muhakemetü'l Luğateyn (İki Dilin Karşılaştırılması)

Ali Şir Nevâyî'nin 1499'da kaleme aldığı, Çağatay sahasının Türkçeye hizmet eden en önemli eserlerinden biridir. Nevâyî, o devirde Farsça'nın Türkçe'ye olan baskısı, Türk yazarlarının Farsçayı tercih etmeleri karşısında dayanamayarak bu eseri yazmıştır. Eser, tıpkı Dîwânu Lugâtî't-Türk gibi Türklük ve Türkçe şuurla yazılmıştır (Gülensoy, 2000: 272). Nevâyî'nin Türkçe ile Farsçayı karşılaştırdığı ve Türkçenin Farsçadan üstün olduğu sonucuna vardığı bu eser, Türk dili ve özellikle Türklük bilimi tarihi bakımından özel bir yere ve öneme sahiptir (Buran, 2015: 42).

1.3.1. Eserin İçeriği ve Önemi

Türk dili ve Türklük bilimi tarihi bakımından oldukça önemli olan eser "İki dilin muhakemesi" esasına dayanır.

DLT'nin aksine Arapça-Türkçe çevresinde değil, Türkçenin karşısında Farsça göz önünde tutularak yazılmıştır. Yine DLT'nin yazılış gayesi olan Türkçenin Arapçayla "at başı gittiğini" ispatlamak için değil, çok daha iddialı olarak dillik delillerle Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü gözler önüne sermek için kaleme alınmıştır: "*Barçasıdın 'Arab tili fasâhat âyini bile mümtâz ve balâgat tezyini bile mu'cize-trâzdur kim hiç tekellüm ehlining munda da 'vâsı yoktur. Ve sözi sıdk ve işi teslim okdur kim Melik-i 'Allâm celle ve 'alâning Kelâm-ı mu'ciz-nizâmı ol til bile nâzil ve Resûl 'aleyhi's-salavâti ve 's-selâmnung ahâdis-i sa'âdet-encamı ol lafz bile vârid bolupdur.*" (Özönder, 1996: 4).

F. Sema Barutçu Özönder, yukarıdaki ifadeleri Türkiye Türkçesine şu şekilde aktarmıştır:

"Arap dili bütün dillerden fesahat âyini ile seçkin, belâgat süslemesi ile mucizevidir. Hiç kimsenin bunda iddiası yoktur. Sözü doğruluk ve işi tevekküldür. Çünkü her şeyi bilen ulu ve yüce Tanrı'nın düzgünlüğü insanı şaşırta Kelâm'ı o dil ile nâzil, Hz. Peygamber'in (ass.) mutluluk getiren hadisleri o söz ile vârid olmuştur." diyerek Kur'an dili olması sebebiyle bütün diller arasında Arapçanın üstünlüğünü tartışmasız kabul eden Nevâyî, bu dilin ardından üç dili: Türk, Fars ve Hind dillerini önemli görür ve diğer dillere bu üç dilin kaynaklık ettiğini söyler. Hind dilini geriliğinden, Arap dilini üstünlüğünden dolayı aradan çıkardıktan sonra geriye kalan dillerin, Türkçe ve Farsçanın birbirlerine üstünlüğü tartışmasını yapar (Özönder, 1996: 4).

Yazar, eserinde Türkçenin sahip olduğu bazı özelliklerle Farsçayı geride bıraktığını savunur ve Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü birtakım delillerle sunar. Verdiği bu delillerde önceliği fiillere tanır:

En küçük anlam farkı için kelimeler yaratıldığını söyleyerek Türkçedeki yakın anlamlı kelimelerin zenginliğine değinen Nevâyî, Farsçanın bundan yoksun olduğunu belirtir. Fars dilinde, sıraladığı 100 fiilin inceliklerini ve orijinalliklerini karşılayacak kelime bulunmadığını ifade ederken, bu kelimelerin kavram olarak Farslarda olmadığını kasteder. Ardından da bunlardan birini Farslara anlatmak için Arapça kelimelerin yardımıyla uzun uzun cümlelere ihtiyaç duyulduğunu söyler. (Özönder, 1996: 15).

Nevâyî'nin Türkçede olup da Farsçada karşılığının bulunmadığını söylediği 100 fiil alfabetik sırayla şunlardır: "aldamak, argadamak, avunmak, aylanmak, biçimək, bohsamak, busmak, buşurğanmak, bürmek, cıcaymak, cırgamak, çaykalmak, çıdamak, çıkanmak, çımdılamaq, çiçergemek, çiğreymek, çörgelemek, çubrumak/çubrutmak, divdeşimek, doptulmak, dumsaymak, ingranmak, ışkarmak, igermek, igirmek, iglenmek, igrenmek, indemek,

irikmek, işenmek, kadamağ, kağamağ, karalamağ, kazganmağ, kengsiremek, kenergemek, kıçığlamağ, kılımağ/kılınmağ, kımırdamağ, kımsanmağ, kımsanmağ, kınamağ, kıngaymağ, kınganmağ/kıngraymağ, kıstamağ, kızganmağ, kinergemek, kerkinmek, kizermek, kozğalmağ, kömürmek, köndürmek, körpekleşmek, körüksemek, kuruşamağ, kuvarmağ, kündeletmek, küngrenmek, küngürdemek, küyemenmek, mungaymağ, munglanmağ, nikemek, oğranmağ, osanmağ, öngdeymek, örtenmek, savrulmağ, sığınmağ, sığırkmağ, sılanmağ, sıpamağ, sıpıkmağ, sızğurmağ, singremek, singürmek, sirmemek, sirpmek, soğranmağ, sögedemek, söndürmek, sukladmağ/suklanmağ, sürkenmek, şağaldamağ, tamşımağ, tañçkamağ/yañçkamağ, tañçkalmağ, tariğkmağ, tanlamağ, tirgemek, tivremek, töşelmek, tö/üzmeğ, türmek, umunmağ/umsunmağ, üşermek, yadamağ, yalınmağ, yaskamağ, yik/girmeğ” (Özönder, 1996: 107).

Rıdvan Öztürk *Ali Şir Nevâî'nin Dili Hakkında* adlı çalışmasında bu 100 fiilin Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen Türkçesindeki varlığını araştırmış ve şu sonuca varmıştır:

Bu fiillerin tamamının varlığını sürdürdüğü Türkçe yok. Bu yüz fiilden 40'ı Uygur Türkçesinde, 46'sı Özbek Türkçesinde, 50'si Kırgız Türkçesinde, 49'u Kazak Türkçesinde, 44'ü Türkmen Türkçesinde hâlâ yaşamaktadır. Bu fiillerden 30 tanesine beş ayrı Türkçe sözlüklerinde de rastlanmamıştır. Bunlar: *argadamağ, bikirmek, buhsamak, buşurganmağ, cımdılamağ, çiçergemek, çoprutmağ, divdeşimeğ, doptolmağ, kılmağ, kınganmağ, kinergemek, kirginmek, körpekleşmek, körüksemek, kündeletmek, nigemek, sığırkmağ, singremek, soğranmağ, soklatmağ, sögedemek, tañçkamağ, tañçkalmağ, tivremek, tumunmağ, usanmağ, üngdeymek, üşermek* fiilleridir (Öztürk, 1995: 375).

Makbule Erdoğan ise *Muhakemetü'l-Lugateyn'de Bulunan Fiillerin Türkiye Türkçesindeki İzleri* adlı çalışmasında bu 100 fiilden yalnızca “çıda-, kada-, kazgan-, kıçığla-, köndür-, söndür-, suklad-, töz-, tüz- ve yada-” fiillerini ele almış, söz konusu fiillerin ortak Türkçe dönemlerinden bugüne gelinceye kadar varlığını ne ölçüde koruduğunu araştırmıştır.

Fatma Şimşek *Muhakemetü'l-Lugateyn'de Geçen 100 Fiil Üzerine* adlı çalışmasını “arğada-, avun-, aylan- (eylen-), çaykal-, iglen-, igren-, irik-, işen-, kımsan-, kına-, kısta-, kozğal-, savrul-” fiilleriyle sınırlandırmış, bu fiillerin günümüze kadar ulaşıp ulaşmadığını, ulaştıysa fonetik açıdan bir değişim geçirip geçirmediğini tespit etmeye çalışmıştır.

Sunay Deniz de *Muhakemetü'l-Lugateyn'deki Fiillerin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Görüntüleri* adlı çalışmasında bu 100 fiilin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varlığını ve bu fiillerin Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde bulunup bulunmadıkları incelemiştir.

Nevâî'nin Türkçenin yüksek bir yazı dili olmasını sağlayan ve sahip olduğu özellikleriyle Farsçayı geride bırakan deliller olarak gösterdiği örneklerinden bir diğeri de yakın/eş anlamlı sözcüklerdir. Nevâî, eserinde “cüz'-i mefhûmât” için birçok sözcük yaratıldığını söyleyerek Türkçenin yakın anlamlı sözcükler bakımından zenginliğine işaret eder ve bunu verdiği örneklerle destekler. Bu sözcüklerden bazıları şunlardır:

ağlamak: sıktamağ, singremek, ingremek, inçkirmek, ingrenmek, ökürmek, yığlamsınmak, hay hay yığlamak, bohsamak.

yakmak: küydürmek, örtemek, yakmağ, ütmeğ.

yanmak: çürgenmek, örtenmek.

dağılmak, savrulmak: kozğalmağ, savrulmağ.

dönmek: ivrülmeğ, igirmeğ, aylanmağ.

okşamak: sılanmağ, sıpamağ.

takip etmek: çubrumağ, nekemek, igermek.

süslemek, süslenmek: tüzmeğ, yasamağ, töşelmek, bizenmek, yasanmağ.

bakmak: karalamağ, tilmürmek.

hareket etmek: çaykalmak, kımsanmağ, kımırdamağ.

mırıldanmak: küngrenmek, soğranmağ.

kuru olmak, rengi atmak: kuvarmağ, kuruşamağ.

çiğnemek: çıkanmağ, doptulmağ.

yenmek: kazganmağ, utmağ.

içki içmek: sıpkarmak, tamşımak, içmek.

üzüntülü olmak: mungğaymak, munglanmak, buşurğanmak.

Yine şiir dilinde oldukça önemli rolü olan eş anlamlı sözcüklere dikkati çeken Nevâyî, aralarındaki farkın çok az olduğunu belirterek “yığlamsınmak” kavramını anlatmak için “derd ile yaşurun âheste âheste yığlamak” anlamında “ingremek ve singremek” fiillerinin kullanıldığını söyler ve ardından da söylediğini güçlendirmek için bir beyitle örnek verir. Çeşitli ağlama şekillerini ifade için Türkçede kullanılan “sıktamak, ökürmek, inçirmek, hay hay yığlamak” fiillerini sayar, bunların Fars dilinde olmadığını belirtir. “kımsanmak, kızganmak, boşamak, tilmürmek” gibi fiiller, Farsların kullanmaktan mahrum kaldıkları fiiller arasındadır (Özönder, 1996: 16).

Nevâyî, Türkçenin morfolojik bakımdan zenginliğine de değinmiş, Arapçada bulunan fakat Farsçada bulunmayan fiil tabanına {-ş-} ekinin getirilmesiyle kurulan işteş fiillerin yanında hem Arapça hem Farsçanın yoksun olduğu ettirgen fiile de dikkati çekmiştir. {+çî} eki ile yapılan meslek adları, {-GU dik} ve {-GAÇ/-KAÇ} zarf-fiil ekleriyle eylemin gerçekleştiriliş biçimlerini anlatmada sağlanan zenginlik, “kör-” tasvir fiiliyle eylemin aspektini göstermedeki kolaylık, tabanın birinci unsurunun tekrarlanmasıyla kurulan pekiştirmeli sıfatlar, {-(A)vUI} ekleriyle sağlanan fail adları, {-l} gibi fiilden isim yapma ekiyle kurulan şekillerin hepsi Türkçenin Farsçaya üstünlüğünü ispat eden delillerdir (Özönder, 1996: 17).

Nevâyî, bu denli zengin bir dil kurarken ana dilini terk edip Farsça yazan ve bunu marifet sayan gençlere de çıkışır. Önceleri kendisinin de bu akıma katıldığını fakat sonradan uyanarak doğru yolu bulduğunu anlatmaktadır. O dönemde edebî dilin Farsça olduğu, aydın çevrelerde Farsça konuşanların bulunduğu düşünülürse bu gibi düşüncelerin ileri sürülmesindeki önem ve değer kendiliğinden meydana çıkmaktadır (Levend, 1968: 4). Nevâyî, eserinde ayrıca birlikte yaşamının bir sonucu olan iki dilliliğe de değinir. “*Turki-gûy*” dediği şairlerin nezdinde iki dil bilen ve şiir söylemede Farsçayı tercih eden şairlerin nasıl bir yanılığa düştüklerini de dile getirir (Bulut, 2017: 37).

Nevâyî, ML ve ortaya koyduğu diğer eserler ile Türkçenin yazı dili olarak gelişmiş ve işlenmişliğini, dilin bu yönlerdeki özelliklerini gözler önüne sermiş; Çağatay Türkçesinin klasikleşmesini sağlamıştır. Nitekim sonraki dönemlerde de bu yazı dili bazıları tarafından “Nevâyî dili” olarak anılmıştır.

1.3.2. Eserin Yazma Nüshaları⁴

Eserin bilinen dört yazma nüshası vardır ve bu nüshaların iki tanesi Türkiye’dedir.

Topkapı nüshası: Türkiye’deki nüshalardan biri olan bu nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Revan Kütüphanesinde 808 numaralı Nevâyî Külliyyatı içinde, 774b-782b sayfaları arasındadır. Derviş Muhammed Takî tarafından istinsah edilmiştir. Bu külliyyatın iki yerinde H. 901 (M. 1496) ve 902 (M. 1497) tarihleri bulunmaktadır. Hamse ile Garâyibü’s-Sıgar sonunda bulunan bu tarihler, şayet bu eserlerin istinsah edildiği tarihleri gösteriyor ise o zaman müstensihin, H. 905’te yazıldığını bildiğimiz Muḥâkemetü’l-Luğateyn’i bu külliyyata Nevâyî’nin yukarıda belirtilen tarihlerden sonra kaleme aldığı diğer eserleri gibi eserler yazıldıkça eklediği ve büyük bir kısmının Nevâyânin sağlığında istinsah edildiği rahatlıkla söylenebilir. Eserin bu özelliği onu diğer ML nüshalarından ayırır. İmla özellikleriyle nüsha farkları bu nüshaya en yakın nüshanın Paris nüshası olduğunu ortaya koymaktadır.

Fatih nüshası: Eserin Türkiye’de bulunan ikinci yazma nüshasıdır. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Bölümü 4056 numarada kayıtlı olan Nevâyî Külliyyatı’nın sonunda yer almaktadır (774b-784a). Nesih kırmasıyla yazılan bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Ancak nüshanın imla özellikleri dikkate alındığında diğerlerinden,

⁴ Eserin yazma nüshalarıyla ilgili bilgiler “F. Sema Barutçu ÖZÖNDER, ‘*Ali Şîr Nevâyî Muḥâkemetü’l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, TDK Yay., Ankara 1996” adlı eserden alınıp, özetlenerek verilmiştir.

Topkapı ve Paris nüshalarından, daha sonraki bir tarihte yazıldığı neticesine varılabilir. Paris nüshası Topkapı nüshası ile paralellik arz ederken bu nüsha Budapeşte nüshası ile paralellik göstermektedir.

Paris nüshası: Bu nüsha, Paris Bibliothèque Nationale, Supplément turc, 316- 317 numarada kayıtlıdır ve Nevâyî Külliyyatı'nın 278a- 286a sayfaları arasında yer almaktadır. H. 933 (M. 1526- 1527) tarihinde Alî Hicrânî tarafından Herat'ta istinsah edilmiştir. Nüsha farkları ile imla özellikleri bakımından değerlendirildiğinde Topkapı nüshası ile birleşmektedir.

Budapeşte nüshası: Magyar Tudomány Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjtemény Török bölümünde Tör.Qu 75 numarasıyla kayıtlıdır. Nüshanın yazım yılı belli değildir. Yazmanın İstanbul'dan Á. Vámbéry'ye İstanbul'da uzun yıllar kitapçılık yapmış olan Szilágyi Dániel tarafından ulaştırıldığı tahmin edilmektedir. Eserin bu nüshasını Vámbéry neşretmiştir. Toplam 44 varak olan ve her sayfasında 11 satır bulunan talik yazılı nüsha bu güne kadar bilinmeyen bir ML nüshasıdır. Nüshanın istinsah tarihi ve müstensihi bilinmemektedir. Ancak nüsha farkları ve imla özellikleri dikkate alındığında Fatih nüshası ile birleşmektedir.

1.3.3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eserlerle ilgili ilk çalışmalar Batı'da yapılmakla beraber, 19. yüzyılda Türkiye'de aydınların ilgisini çeken *Muhâkemetü'l-Lugateyn*, Bursa'da *Nilüfer* dergisinin 37-40. sayılarında Osmanlı Türkçesiyle tefrika edilmiş (1889), 1897'de de *İkdam Külliyyatı* içinde İstanbul'da kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bu yayının başında *Belin* tarafından Ali Şir Nevâyî'nin hayatı hakkında yazılan “*Notice biographique et littéraire sur Mir Ali-Chir-Névâii*” adlı makalenin *Necip Asım* tarafından yapılan tercümesini *Veled Çelebi*'nin Osmanlı Türkçesine yaptığı tercüme ile Çağatay Türkçesiyle olan metin takip etmektedir (Bulut, 2017: 38). 1941'de de *İ. Refet İştman*'ın *Ali Şir Nevâi Muhakemetü'l-lûgateyn* adlı çalışması yayımlanmıştır. *Agâh Sırrı Levend* de “*Ali Şir Nevâi*” başlığı altında hazırlamış olduğu dört ciltlik dizi çalışmanın son cildinde, 187-217. sayfalar arasını ML'in metnine ayırmıştır: A. Sırrı Levend, *Ali Şir Nevai IV. Cilt, Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler*, TDK, Ankara 1968. *Turhan Genceî*, eserin Farsçaya tercümeli neşrini ortaya koyarken (Tahran 1323), R. *Devereux* de İngilizceye tercümesini neşretmiştir (Leiden 1966). SSCB döneminde Türk cumhuriyetlerinde de ML üzerinde çalışmalar yapılmıştır: Türkmenistan'da, Abdul Hakim Kulmuhammedov, *Muhakamatul-lugatayn*, Aşkabat 1925 (Türkmen Türkçesine tercümesi). Özbekistan'da Aybek ve P. Şemsiyev, *Mecalisün nefais, Muhakametul lugateyn*, Cilt III, Taşkent 1948 (sayfa 171-219). Osmanov, E. A., “*Muhakamatul-lugatayn*” Alişera Nevai, Taşkent 1948. Alişir Nevai, *Vozlyublenniy serdets, Sujdenie o dvux yazıkax*, X, Taşkent 1970 (107-139. sayfalar arasında A. Malexovoy'un Rusçaya tercümesi). Doğu Türkistan'da ise 1998 yılında *Hâmit Tömür* ve *Abdurup Polat* eserin Uygur Türkçesine tercümesi ve sözlüğü ile beraber metin neşrini yapmışlardır (Özönder, 1996: 3).

Türkiye'de 1996 yılına gelindiğinde *Sema Barutçu Özönder*, eseri metin ve edisyon kritikli bölümleriyle beraber yayımlamıştır ve diğer eserleriyle beraber bu eserin de yer aldığı *Nevâyî Külliyyatı* “Mükemmel Eserler Toplamı” adıyla 1987- 2000 yılları arasında Taşkent'te 16 cilt hâlinde neşredilmiştir.

Eserle ilgili ülkemizde yapılan makale çalışmaları ise şunlardır: 1995 yılında Rıdvan Öztürk, *Ali Şir Nevâi'nin Dili Hakkında* adlı makalesinde eserdeki 100 fiilin Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek ve Türkmen Türkçesindeki varlığını araştırmıştır: Öztürk, Rıdvan (1995). “Ali Şir Nevâi'nin Dili Hakkında”, *TDAY-Belâten*, TDK Yay. 2002 yılında Abdullah Kök, *Bilge* dergisinde *Ali Şir Nevâyî, Muhakemetü'l-Lugateyn*; 2009 yılında da Azmi Bilgin, *Dil ve Edebiyat* dergisinde *Muhâkemetü'l-Lugateyn ve Türkçe* adlı çalışmasını yayımlamıştır. 2010 yılında Oktay Berber tarafından eserdeki Türk ordu teşkilatına ait terimler incelenmiştir: Berber, Oktay (2010). “Muhâkemetü'l-Lûgateyn'deki Türk Ordu Teşkilatına Ait Terimlerin Karşılaştırmalı İncelemesi”, *Turkish Studies E-Dergi*, Cilt 5, 3. Daha sonra, 2019 yılında Ayşe

Sema Uyanık tarafından yazılan *Muhakemetü'l-Lugateyn 'de Hayvan Adları*; 2020 yılında Fatma Şimşek'in, *Muhakemetü'l-Lügateyn 'de Geçen 100 Fiil Üzerine* ve yine aynı yılda Makbule Erdoğan'ın *Muhakemetü'l-Lugateyn 'de Bulunan Fiillerin Türkiye Türkçesindeki İzleri*, Kâmil Veli Nerimanoğlu'nun *Türkçenin Tarihinde Muhakemetü'l-Lügateyn'in Yeri ve Önemi*, İlim ve Marifet Nurları adlı makaleleri yayımlanmıştır. 2024 yılında ise Sunay Deniz tarafından *Muhakemetü'l-Lugateyn 'deki Fiillerin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Görüntüleri* adlı çalışma yayımlanmıştır.

Eserle ilgili iki tane yüksek lisans tezi mevcuttur: Bunlardan birincisi, Nermin Değer tarafından 2014 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan *Ali Şir Nevâyî'nin Mahbubu'l-Kulûb ve Muhakemetü'l-Lügateyn Adlı Eserlerinde Fülîmsiler*; ikincisi ise Sinem Aşık tarafından 2019 yılında Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yapılan *Ali Şir Nevai'nin "Muhakemetü'l-Lugateyn Adlı Eserinin Söz Dizimi Bakımından İncelenmesi* adlı çalışmadır.

2. İnceleme

Eserde yer alan sözcükler, bu bölümde isimler ve fiiller alt başlığında ayrı ele alınıp bu sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağzlarındaki varlığı, günümüzdeki anlamları, hangi ağzılarda kullanıldıkları tespit edildi.

2.1. İsimler

ağa

ML: ağa “büyük erkek kardeş, ağabey”

DS: ağa “ağabey, büyük erkek kardeş”

*Emirdağ, Eber, Çiftlik, Burhaniye *Dinar, İshaklı *Bolvadin -Afyon Karahisar

*Karahallı köyleri, Hardallı *Eşme -Uşak

İleydağı, İnasara *Uluborlu, Sarıdris, Bağlılı *Eğridir, *Gelendost, İlyas *Keçiborlu, *Yeşilova köyleri, *Bucak, -Burdur köyleri

*Acıpayam, Karahisar, Yukarıboğaz *Tavas, Çöplü *Çivril, *Çal ve köyleri -Denizli

Dalıca *Nazilli -Aydın

Özbek *Urla, Ulaş *Seferihisar -İzmir

Hacıaliler *Alaşehir, *Akhisar ve köyleri -Manisa

Pelitköy *Burhaniye, -Balıkesir

Küçükkuşu *Ayvacık -Çanakkale

Cumalıkızık -Bursa

Yakakayı, -Eskişehir

*Düzce, *Gerde -Bolu

Giremez *Araç, *Taşköprü köyleri, Kuzyaka -Kastamonu

Çitli *Mecitözü, -Çorum

*Boyabat -Sinop

B. Kızıoğlu *Lâdik -Samsun

*Merzifon ve köyleri, Zara -Amasya

*Zile, Necip Turhal, Kunduzağlı, Heris *Artova -Tokat

*Arapkir -Malatya

*Kilis, -Gaziantep

*Afşin -Maraş

*Antakya ve köyleri -Hatay

*Boğazlıyan -Yozgat köyleri

Yassıören -Ankara

*Bünyan, *Sarız -Kayseri

*Mucur köyleri -Nevşehir

-Niğde

*Mut köyleri, *Silifke ve köyleri, *Gülнар köyleri, *Anamur köyleri -İçel

Yakabağ *Fethiye –Muğla
İzmir
Kuzköy *Akkuş Ordu
*Güdül ve köyleri Ankara
Konya

ağıt

ML: ağıt “ağlama, mersiye, ölü için yazılan şey”
DS: ağıt “ölen bir kimsenin iyi hallerini ve ölmesinden duyulan acıları sayıp dökmek üzere söylenen ezgi, ezgi ile mersiye söyleyerek ağlama”
İncesu *Dinar, *Bolvadin -Afyon Karahisar
Yassıviran *Senirkent, *Gelendost, Eski Geceli *Yalvaç, Senir, Tahtacı aşireti -Isparta
Akçaköy, Elden -Burdur
*Eşme'nin Kaçar, Kozan, Kızılkeçili aşiretleri -Manisa
Narlidere -İzmir
Bereketli *Tavas, Eziler *Buldan -Denizli
Keremköy *Burhaniye, -Balıkesir
*Safranbolu -Zonguldak
-Kastamonu
-Amasya köyleri
-Çorum
*Zile -Tokat
Mahmudiye *Sivrihisar, Bozan, Yakakayı -Eskişehir
Kıbrisköyü, -Ankara
*Pınarbaşı Avşarları -Kayseri
Bektaşlı *Boğazlıyan, -Yozgat ve köyleri
*Gürün, *Koyulhisar, *Zara, - -Sivas
-Kırşehir
Sanlar *Avanos -Nevşehir
*Bor -Niğde
*Karaman -Konya
*Kiği -Erzincan
-Erzurum
Aşudu *Darende, Ören *Akçadağ -Malatya
Karadere *Gündoğmuş -Antalya
*Silifke, *Mut köyleri, Çukur -İçel
Gâvurdağı, *Kadirli -Adana
Çoğulhan, *Aşşin -Maraş
*Kilis, -Gaziantep
-Maraş
*Hatay ilçe ve köyleri
Trakya il ve ilçeleri

ağak

ML: ağak “su yolu, suyun aktığı yer”
DS: ağak “Mecra, yatak, kuru sel yarıntıları, dere yatağı; çağlayan, ırmak veya derede suyun hızlı aktığı yer”
Senir *Keçiborlu -Isparta
Evreşe *Gelibolu -Çanakkale
İcilli, Düzköy *Keşap -Giresun
-Edirne
Çavuşköy *Babaeski -Kırklareli
*Çal -Denizli

Bolatlı *Perşembe -Ordu

alın

ML: alın “karşı, ön”

DS: alın “karşı, ön”

Bozan -Eskişehir

Ayvalı *Taşköprü -Kastamonu

-Niğde

Dereçine *Sultandağı Afyon

Kars

almabaş

ML: almabaş “bir ördek türü”

DS: almabaş “kırmızı başlı yaban ördeği; serçeden küçük kırmızı başlı bir kuş”

İlyas *Keçiborlu -Isparta

*Çarşamba -Samsun

İncekum *Silifke -İçel

*Antakya -Hatay

artuk

ML: artuk “artık, fazla”

DS: artuk “artık, geriye kalan”

Hacıahmet, Cumayeri, Karahacı, Karaköy *Düzce -Bolu

-Sinop

*Merzifon köyleri -Amasya

Beşikdüzü, *Vakıkebir -Trabzon

Düzköy *Keşap -Giresun

Selimiye -Rize

Harput -Elâzığ

avlağ

ML: avlağ “av yeri”

DS: avlak “av yeri”

Bornova -İzmir

-Manisa

-Balıkesir ve çevresi

-Amasya ve köyleri

*Artova ve köyleri, -Tokat

Ulubey -Ordu

-Elâzığ

Çoğulhan *Afşin, *Göksun ve köyleri -Maraş

-Hatay

*Bor -Niğde

*Ermenek -Konya

bağış

ML: bağış “bağ, çadır ipi; boğum; su nöbeti”

DS: bağış “bahçeleri sulama sırası; boğum”

Konya

barça

ML: barça “hep, bütün”

DS: barça “büyük, asık”

Haçevera *Maçka -Trabzon

basruğ

ML: basruğ “çadırın etrafına çekilen keçe; bir şeyi bastırmak için kullanılan sırk, sürgü, tırkaz”

DS: basruk “çadır iplerinin bağlandığı kazıklar”

Malatya

bezek**ML:** bezek “süs, donanma”**DS:** bezek “süs, süs eşyası, takı”

Afşar, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri

bilgü**ML:** bilgü “bilgi”**DS:** bilgü “bilgi”

Nefsiköseli *Görece -Giresun

buğu**ML:** buğu “erkek sığın”**DS:** buğu “erkek geyik”

-Denizli

buyrultu**ML:** buyrultu “ferman, emirname”**DS:** buyrultu “belge”

*Şavşat -Artvin

Karain *Ürgüp -Nevşehir

cibe**ML:** cibe “zırh”**DS:** cebe “silah ve başka savaş araçları”

*Bor -Niğde

çakın**ML:** çakın “şimşek”**DS:** çakın “şimşek”

Fili *Biga -Çanakkale

*Niksar -Tokat

çığ**ML:** çığ “çadır bölgesi, çit”**DS:** çığ “çadırlarda kamıştan yapılmış bölme; çit”

-Urfa

*Mut -İçel

Kerkük

Bademli *Dinar -Afyon

Devri *Bucak, salda *Yeşilova -Burdur

*Sivrihisar -Eskişehir

Tabaklar *Eflani -Zonguldak

-Amasya

-Niğde

Gökdere *Osmaniye -Adana

çılbur**ML:** çılbur “hayvan yularının sapı”**DS:** çılbur “yular ipi”

-Burdur

*Bozdoğan -Aydın

*Bergama, *Foça, -İzmir

Ulaşlı *Alaşehir -Manisa

-Balıkesir

Sazlı *Ezine, Mecidiye *Lapseki -Çanakkale

Mudam *Mustafa Kemal Paşa -Bursa

*Bozüyük -Bilecik

Bozan -Eskişehir

Tepe *Seben, *Düzce -Bolu

*Akyazı -Sakarya

Baklalı *Çatalca -İstanbul
 Akçaşehir -Konya
 *Milas -Muğla
 Büyükdoğanca, Kavaklı -Edirne
 *Lüleburgaz, Çavuşköy *Babaeski -Kırklareli
 *Çorlu, *Hayrabolu -Tekirdağ

çökür

ML: çökür “çakır diken”
DS: çögür “bir çeşit diken”
 *Kula Manisa
 Malatya
 Elâzığ ve yöresi

döş

ML: döş “yamaç, bayır”
DS: döş “yamaç, bayır”
 Öteyüz -Zonguldak

geyim

ML: geyim “giyilecek şey, elbise”
DS: geyim “elbise, giyim”
 *Torbalı -İzmir
 Uşak

geygi

ML: geygi “giyilecek şey, elbise”
DS: geygi “elbise, giyilecek şey; giyim, giyinme”
 -Burdur
 Utav *Yusufeli -Artvin
 Palha *Divriği -Sivas
 Erzurum

gunan

ML: gunan “üç yaşındaki tay”
DS: gunan “at ve eşek yavrusu”
 Banaz -Uşak
 Misedolu *Mudanya -Bursa

ıldırım

ML: ıldırım “yıldırım”
DS: ıldırım “yıldırım”
 Güney *Yeşilova -Burdur
 *İğdır -Kars
 Erzurum

ısığ

ML: ısığ “sıcak, ısı”
DS: ısığ “sıcak; ısınmış”
 *İskilip -Çorum
 Ulukışla *Bor Niğde

ikki

ML: ikki “iki”
DS: ikki “iki”
 Çüngüş, Çermik Diyarbakır
 Erzurum

Urfa

inge

ML: inge “yenge”

DS: inge “yenge”

Yeniköy -Balıkesir

Fili *Biga -Çanakkale

*Çarşamba -Samsun

*Ünye -Ordu

*Lüleburgaz -Kırklareli

Rumeli göçmenleri, *Saray -Tekirdağ

Selanik, Yunanistan

Edirne

ini

ML: ini “küçük erkek kardeş”

DS: ini “kayınbirader”

Hacılar, Uluğbey *Senirkent, *Şarkikaraağaç -Isparta

*Bucak -Burdur

Dedeköyü *Çal -Denizli

*Bergama -İzmir

-Samsun

-Yozgat

*Bor -Niğde

-Konya ilçe ve köyleri

Misis -Adana

Teniste, *Anamur, *Mut -İçel

*Alanya, Bağyaka *Finike -Antalya

*Ula, Ahiköy, Yerkesik, *Milas, *Fethiye ve köyleri -Muğla

iyer

ML: iyer “eyer”

DS: iyer “eyer, semer”

Erzurum

Kırşehir

ķaban

ML: ķaban “erkek domuz”

DS: kaban “azılı erkek domuz”

-İstanbul

-Amasya

Çilehane *Reşadiye -Tokat

ķadağ

ML: ķadağ “iri çivi”

DS: kadak “demir çivi”

Ayvalı *Tavşanh -Kütahya

Alemdar, Kıbrısçık -Bolu

Atlasköyü *Sivrihisar -Eskişehir

-İstanbul

*Küre -Kastamonu

-Çankırı

Oyara *Haymana, Çanıllı, Akkuzulu, Şabanözü, *Polatlı, Kıbrıs -Ankara

Köşker, *Mucur -Kırşehir

-Kayseri

*Hacıbektaş -Nevşehir
 Bahçeli *Bor, *Aksaray -Niğde
 Alakilise *Gemerek -Sivas
 Külekçi *Çayıralan -Yozgat
 *Ayaş, *Keskin, Emirler *Balâ -Ankara
 *Bünyan -Kayseri
 Şeydin *Avanos -Kırşehir

ğara kuş

ML: ğara kuş “kartal”
DS: karakuş “kartal”
 *Eğridir ve köyleri, *Sütçüler -Isparta
 -Kastamonu
 -Gaziantep
 -Kırşehir
 *Bor -Niğde
 -Antalya

ğaravul

ML: ğaravul “karakol, gözcü asker kolu”
DS: karavul “gece bekçisi, gözcü, nöbetçi, öncü”
 *Lüleburgaz -Kırklareli
 -Çankırı
 *Tirebolu -Giresun

ğarı

ML: ğarı “ihtiyar, yaşlı”
DS: karı “yaşlı, eski”
 Malatya

ğatlama

ML: ğatlama “ bir nevi yağlı ekmek”
DS: katlama “mayasız hamurdan yapılan peynirli ya da peynirsiz pide”
 -Manisa
 *Kandıra -Kocaeli
 *Düzce -Bolu
 -Sinop
 *Lüleburgaz -Kırklareli
 *Saray -Tekirdağ

ğışlak

ML: ğışlak “kışın barınılan yer”
DS: kışlak “kışı geçirecek yer”
 *Kula Manisa

ğiyik

ML: ğiyik “geyik”
DS: kiyik “geyik”
 Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

ğoy

ML: ğoy “koyun”
DS: koy “koyun”
 Çilehane *Reşadiye -Tokat
 Karaçay, Başhöyük –Konya

kök**ML:** kök “gök”**DS:** kök “gök”

Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

köl**ML:** köl “göl”**DS:** köl “göl”

Uşak

Uşak İli Ağızları, Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük

kömeç**ML:** kömeç “bir çeşit yemek”**DS:** kömeç “iki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek”

Tekkeönü *Mihalıççık -Eskişehir

Aliköy, Karamusa, Yakademirciler*Çaycuma, *Kozlu, -Zonguldak

Veliköy *Vakfıkebir -Trabzon

köp**ML:** köp “çok”**DS:** köp “çok”

Çilehane *Reşadiye -Tokat

köreken**ML:** köreken “damat, güvey”**DS:** köreken “güveyi”

*Burhaniye -Balıkesir

-Nevşehir

*Bor -Niğde ve köyleri

İncirgediği -Adana

közü**ML:** közü “ayna”**DS:** gözü “ayna”

Malatya

kulun**ML:** kulun “yeni doğmuş tay”**DS:** kulun “ yeni doğmuş at yavrusu, tay”

*Gediz Kütahya

Afşar, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri

Kemaller, Bulgaristan

kurut**ML:** kurut “yoğurt kurusu; yağsız bir peynir türü”**DS:** kurut “kurutulmuş süzme yoğurt; yağsız ve kuru lor peyniri”

*Düzce -Bolu

*Taşköprü -Kastamonu

*Alucra -Giresun

-Samsun

-Amasya

*Maçka -Trabzon

-Rize

*Yusufeli -Artvin

-Erzurum

-Erzincan

-Elâzığ
 Gündüzbey -Malatya
 -Urfa
 -Sivas
 *Bünyan -Kayseri
 Artvin Yusufeli Uşhum köyü
 Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı
 Zikri Turan

kuymağ

ML: kuymağ “bir tür ekmek, çörek”

DS: kuymak “yumurta, un ve peynirle yapılan bir çeşit omlet; ufalanmış yufka ekmekten yağda pişirilerek yapılan bir çeşit yemek; un, şeker yağ ya da kaymakla yapılan bir tatlı, helva”

Çilehane *Reşadiye -Tokat
 -Trabzon
 Peterek *Yusufeli, Çayağzı *Şavşat -Artvin
 -Erzurum
 *Bünyan -Kayseri
 Bahçeli *Bor -Niğde
 Azaplı *Kadirli -Adana
 Sarılar *Avanos -Nevşehir
 -Bursa
 Ulus -Amasya
 -Erzincan
 *Nizip -Gaziantep
 *Afşin-Maraş

kün

ML: kün “gün”

DS: kün “gün”

Kütahya ve yöresi

külek

ML: külek “deniz dalgası; fırtına”

DS: külek “yel”

Ankara

nöker

ML: nöker “hizmetçi, uşak”

DS: nöker “erkek hizmetçi, hizmetkâr, uşak”

*İğdır Kars
 Arpaçay - Kars
 Erzurum

ohşaş

ML: ohşaş “benzeş”

DS: ohşaş “benzeyiş”

*Bergama * -İzmir

öğünç

ML: öğünç “övünme”

DS: öğünç “övünme”

-Samsun
 *Ünye -Ordu

öy**ML:** öy “ev”**DS:** ev “ev”

Siverek -Urfa

Taşdeğirmen *Çıldır Kars

Kütahya ve yöresi

Erzurum

özge**ML:** özge “başka”**DS:** özge “başka”

*İğdır Kars

Arpaçay - Kars

sağın**ML:** sağın “sütlü koyun”**DS:** sağın “süt veren, sağılan hayvan”

Tokat -Eskişehir

Baklan ve köyleri Denizli

*Soma ve çevresi Manisa

Uluşiran *Şiran Gümüşhane

Çayağzı *Şavşat Artvin

*İğdır Kars ve köyleri

Erzurum

sarı**ML:** sarı “taraf, yan”**DS:** sarı “taraf”

Kars

say**ML:** say “kışın suyu akıp yazın akmayan dere”**DS:** say “su kaynağı, pınar”

*İspir -Erzurum

soğmağ**ML:** soğmağ “dağlar içindeki dar yol, patika, çığır”**DS:** sokmak “dağ sırtlarında, bir yanı kapalı oyuntu, girinti”

*Akseki ve köyleri -Antalya

sona**ML:** sona “erkek ördek”**DS:** sona “suna, bir cins dişi ördek”

Zarşat -Kars

*Erciş -Van

Erzurum

sur**ML:** sur “baht, talih”**DS:** sur “alinyazısı, uğur”

Haydarlı *Dinar, *Emirdağ -Afyon

Uluğbey *Senirkent -Isparta

Vakıf *Tavas -Denizli

*Emet -Kütahya

-Yozgat

Çanlı *Ayaş, *Keskin, Hasanoğlan -Ankara

*Bor -Niğde
 *Ermenek -Konya
 Güzel *GüdüL Ankara
 Kars ve köyleri
 Afşar, Pazarören *Pınarbaşı Kayseri

tamğacı

ML: tamğacı “mühürdar, damgacı”
DS: tamgacı “yazman, kâtip”
 Kars

taydaş

ML: taydaş “akran”
DS: taydaş “eş, denk, yaşı”
 -Balıkesir
 -Samsun
 *Bayburt -Gümüşhane
 *Birecik -Urfa
 *Nizip, -Gaziantep
 -Maraş
 Hacıilyas *Koyulhisar, -Sivas
 -Ankara
 Genezin *Avanos -Nevşehir
 Tomarza *Develi, *Pınarbaşı -Kayseri
 Bahçeli, *Bor -Niğde
 -Konya
 -Adana
 Buluklu *Mersin, Masara *Mut, -İçel
 Erzurum
 Uluşiran *Şiran Gümüşhane
 *Bor Niğde
 Tekeler *Silifke İçel
 Kerkük

tirlik

ML: tirlik “başlık; terlik”
DS: terlik “takke, başlık; terlik”
 -Isparta
 Çöplü *Çivril -Denizli
 *Bozdoğan -Aydın
 *Ödemiş -İzmir
 *Salihli ve köyleri -Manisa
 -Kütahya
 *Söğüt -Bilecik
 Alpanos *Seyitgazi, Tokat -Eskişehir
 -İstanbul
 -Sinop
 Erkinis *Yusufeli -Artvin
 Yavadı *Mesudiye, *Perşembe -Ordu
 -Rize
 İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kars
 -Erzurum
 -Erzincan
 Harput -Elâzığ

*Kilis, -Gaziantep
 *Afşin ve köyleri, Önsen-Maraş
 *Antakya -Hatay
 Maksutlu *Şarkışla, Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas
 Gülabi -Yozgat
 -Ankara
 *Pınarbaşı ve köyleri, Türkmen *Bünyan -Kayseri
 -Nevşehir
 *Ermenek -Konya
 *Osmaniye -Adana
 *Tarsus -İçel
 Darıveren *Acıpayam Denizli
 Bayburt *Selim Kars
 Kesirik Elâzığ
 Kum *Silifke, *Mersin İçel

tor

ML: tor “bir çeşit ağ, örme tuzak”
DS: tor “ince örgülü balık ağı, tuzak”
 Eskiakviran *Emirdağ -Afyon
 *Üsküdar -İstanbul
 *Merzifon -Amasya
 -Rize
 Erkinis *Yusufeli -Artvin
 -Erzurum
 *Erciş -Van
 *Ahlat -Bitlis
 -Diyarbakır
 Keban Baskil Ağın Elâzığ
 *Arapkir, -Malatya
 -Gaziantep
 Hacıilyas *Koyulhisar -Sivas
 İncirlik *Ceyhan -Adana
 Kerkük ve çevresi
 *İğdır Kars
 Malatya
 Kars

tör

ML: tör “başköşe”
DS: tör “evde ya da odada saygıdeğer kişilerin oturduğu başköşe”
 -Eskişehir
 Dalarer *Arpaçay -Kars

tutmaç

ML: tutmaç “hamur aşısı”
DS: tutmaç “kesilmiş hamur ile yapılan çorba”
 *Karaağaç -Isparta
 Yukarı Seyit *Çal -Denizli
 *Bozdoğan -Aydın
 *İnegöl ve köyleri -Bursa
 -Kütahya
 Atlas *Sivrihisar -Eskişehir
 *Merzifon ve köyleri -Amasya

*Kiğı -Bn.
 -Erzincan
 -Van
 -Bitlis
 Üstükran *Varto -Mş.
 -Elâzığ ve yöresi
 *Elbistan-Maraş
 Reyhanlı ve Amik Ovası Türkmenleri *Reyhanlı -Hatay
 *Koyulhisar, *Gürün -Sivas
 Ağaeli -Ankara
 -Konya
 Çiftepınar *Mersin -İçel
 -Muğla

tün

ML: tün “gece”
DS: tün “gece”
 -Aydın
 -Balıkesir
 *Karaman -Konya

umaç

ML: umaç “ bir yemek çeşidi”
DS: umaç “bir yemek çeşidi”
 -Isparta
 İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kars
 *Ağın -Elâzığ
 Malatya
 *Şarkışla -Sivas

yağlıg

ML: yağlıg “mendil, çevre”
DS: yağlık “mendil çevre”
 Afyon
 *Yalvaç, Tahtacı Isparta
 Darıveren *Acıpayam Denizli
 Bursa
 Saraycık *Altıntaş, *Gediz Kütahya
 Malatya
 Sivas
 Kayseri
 Teniste *Anamur İçel

yalvaç

ML: yalvaç “peygamber”
DS: yalvaç “peygamber”
 *Kula -Uşak
 *Akhisar -Manisa
 Çandarlı *Bergama -İzmir
 -Urfa
 *Kilis -Gaziantep
 *Elbistan -Maraş
 -Kayseri
 *Mersin -İçel

yana**ML:** yana “yine, gene”**DS:** yana “yine, gene”

Erzurum

yasavul**ML:** yasavul “yasakçı, askeri sıraya koyan”**DS:** yasavul “jandarma, karakol nöbetçisi; öncü, akıncı”

-Çanakkale

-Amasya

-Sivas

*Erciş -Van

yeke**ML:** yeke “iri, şişman at”**DS:** yeke “iri, büyük, kocaman”

-İstanbul

-Amasya

Bayburt *Selim, *İğdır -Kars ve çevresi

Azerbaycan

Arpaçay - Kars

Erzurum

yıraq**ML:** yıraq “uzak”**DS:** yıraq “uzak”

Adana, Osmaniye

yilek**ML:** yilek “yelek”**DS:** yilek “yelek”

*Bor -Niğde

yoqarı**ML:** yoqarı “yukarı”**DS:** yokarı “yukarı”

*Antakya -Hatay

Hasanoğlan -Ankara

Kütahya ve yöresi

Ordu

Uşak

Adana, Osmaniye

yorgaçı**ML:** yorgaçı “at yarışçısı”**DS:** yorğa “atlarda, rahvana yakın bir yürüyüş biçimi”

*Merzifon -Amasya

Yavuz *Şavşat -Artvin

-Kars

*Antakya -Hatay

2.2. Fiiller**alda-****ML:** alda- “aldatmak”**DS:** alda- “aldatmak, kandırmak”

*Düzce - Bolu

-Çorum
 *Zile -Tokat
 -Trabzon
 Harşit bucağı köyleri *Torul, Süle - Gümüşhane
 -Rize köyleri
 Gürcü *Kızılcahamam -Ankara

arıt-

ML: arıt- “temizlemek”
DS: arıt- “temizlemek”
 Çiftlik *Dinar -Afyon Karahisar
 *Eşme köyleri -Uşak
 İlyas, Senir *Keçiborlu, Yassıviran *Senirkent, Yakaköy *Gelendost, *Şarki Karaağaç -Isparta
 Karaatlı *Yeşilova, -Burdur
 Oğuz, Yukarıkaraçay *Acıpayam, *Çivril köyleri, Ekse, *Çal, *Sarayköy köyleri, Tekkeköy, -
 Denizli
 *Bozdoğan ve köyleri, Toygar *Nazilli, -Aydın
 Tepeköy *Torbalı, Bornova, *Çeşme, -İzmir
 *Akhisar, -Manisa
 *Edremit, Minnetler *İvrindi, -Balıkesir ve çevresi
 B. Çeşme *Biga, *Gelibolu, -Çanakkale
 Kayı, Yemce, *Emet, *Simav -Kütahya
 Tokat, Bozan, Yakakayı, -Eskişehir
 Aslanköy *İzmit -Kocaeli
 *Gerede, *Düzce, İğneciler, *Mudurnu, -Bolu
 Balıfakı, -Sinop
 *Alaçam -Samsun
 Küçükisa, *Zile, Çilehane *Reşadiye -Tokat
 -Ordu köyleri
 Kınık, *Şebin Karahisar -Giresun
 Gökçeköy *Vakfikebir
 *Kelkit çevresi -Gümüşhane ve köyleri
 -Elâzığ
 Aşudu *Darende -Malatya
 -Urfa
 *Kilis -Gaziantep
 -Maraş
 Hisarcık *Yayladağı, *Antakya -Hatay
 Hacılyas *Koyulhisar, *Yıldızeli, Karatoruk *Gürün, Ağrakos *Suşehri, -Sivas
 *Sorgun, Bektaşlı *Boğazlıyan, K. Boymul, -Yozgat
 Bayram, *Ayaş, Üçem, Yeniköy *Balâ,*Haymana -Ankara
 -Kayseri
 -Niğde,
 *Kadirli, Kadıköyü -Adana
 *Silifke -İçel
 Karadere *Gündoğmuş -Antalya
 Orhaniye *Marmaris, *Milas, Kırcağız, Yerkesik -Muğla
 *Lüleburgaz köyleri -Kırklareli
 Kıbrıs

avun-

ML: avun- “avunmak, teselli bulmak, gönül aldatmak”
DS: avın- “avunmak”
 Ekse *Çal, Yukarıkaraçay *Acıpayam -Denizli

Tepeköy *Torbalı -İzmir
 Eğrigöz, Yenice *Emet, -Kütahya
 Bozan, Tokat -Eskişehir
 *Alaçam -Samsun
 *Afşin, *Elbistan -Maraş
 Çepni *Gemerek -Sivas
 Bektaşlı *Boğazlıyan -Yozgat
 Beydili *Nallıhan -Ankara
 *Bor, -Niğde
 *Ermenek -Konya
 *Silifke -İçel
 Çomaklı *Korkuteli, *Elmalı, Çukurbağ *Kaş -Antalya
 Yakabağ *Fethiye -Muğla
 Kayapa *Lalapaşa -Edirne

aylan-

ML: aylan- “dönmek, dolaşmak, gezmek; devretmek; benzemek”
DS: aylan- (I) “gezmek”
 -Afyon Karahisar köyleri
 Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya
 (II) dönüp dolaşıp aynı yere gelmek, fırlanmak, devir yapmak
 *Bergama -İzmir
 Ayrancı, -Konya

ayt-

ML: ayt- “söylemek”
DS: ayt- “söylemek, anlatmak, teganni etmek”
 *Nazilli -Aydın
 Bergaz *Ezine -Çanakkale
 *İlgın, Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya
 Orhaniye *Marmaris -Muğla

bar-

ML: bar- “varmak”
DS: bar- “varmak”
 Karaçay, Başhöyük aşiretleri *Kadınhanı -Konya

bezen-

ML: bezen- “süslenmek”
DS: bezen- “bezenmek, süslenmek”
 Diyarbakır

bıçı-

ML: bıçmak “biçmek”
DS: bıçmek “biçmek”
 Doğu Trakya

biti-

ML: biti- “yazmak”
DS: biti (I) “defter”
 -Afyon
 Taçin *Bünyan -Kayseri
 (II) mektup
 Cebel *Eğridir -Isparta
 Yenipazar -Aydın
 -İzmir

Türkistan, -Zonguldak
 *Beşiktaş -İstanbul
 -Çorum
 -Ankara
 (III) kitap
 *Lapseki -Çanakkale
 *Niksar -Tokat
 (IV) yazman
 *Osmancık -Çorum

bol-

ML: bol- “olmak”
DS: bol- “olmak”
 Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

bus-

ML: bus- “pusmak, pusu kurmak, gizlenmek”
DS: pus- (I) “pusu kurmak”
 Kars
 (II) saklanmak, sinmek
 *Yalvaç Isparta
 Malatya ve çevresi
 Çıkrık *Mecitözü Çorum
 Sarıveliler *Ermenek Konya
 *Fethiye Muğla

bür-

ML: bür- “bürmek, bükmek, kıvırmak”
DS: bur- (I) “bükme”
 *Kula Manisa
 Gaziantep
 Yozgat
 (II) burmak; bükme
 Erzurum
 (III) kıvırmak
 Gaziantep
 Yozgat

cırğa-

ML: cırğa- “eğlenmek, zevk sürmek”
DS: cırğa- “ezilmek”
 Kınık *Bergama -İzmir

çap-

ML: çap- “koşmak, koşturmak, akın etmek, yağmalamak”
DS: çap- (I) “koşmak, ivmek”
 *Dinar -Afyon
 -Isparta
 Aziziye -Denizli
 Alanlı -Aydın
 -Manisa
 -Kütahya
 -Bolu
 -İstanbul
 *Taşköprü -Kastamonu

-Çankırı
 -Sinop
 -Samsun
 Kızılköy, *Zile, *Erbaa köyleri -Tokat
 Parak *Alucra, *Tirebolu, *Şebinkarahisar -Giresun
 -Trabzon
 *İğdır -Kars
 -Erzurum
 *Erciş -Van
 *Ahlât -Bitlis
 -Diyarbakır
 -Muş
 Harput, *Palu -Elâzığ
 -Malatya
 -Urfa
 Ağrakos *Suşehri, *Divriği -Sivas
 Gürcü *Kızılcahamam -Ankara
 -Kayseri
 Başhöyük *Kadınhanı -Konya
 -Adana
 (II) yağmalamak
 Kars

çıda-

ML: çıda- “tahammül etmek, katlanmak, dayanmak”

DS: çıda- “sabretmek”

Sücüllü *Yalvaç -Isparta

-İstanbul

Sultaniye -Konya

çimdila-

ML: çimdila- “çimdiklemek”

DS: çimdikle- “çimdiklemek”

*Düzce -Bolu

çigrey-

ML: çigrey- “uykusu kaçmak, tiksiniip ürpermek”

DS: çigri- (I) “biraz korkmak”

Köseler *Eşme -Uşak

ırgada-

ML: ırgadama- “hareket ettirmek, sallamak, ırgalamak”

DS: ırgala- “sarsmak, sallamak”

Dede *Çal, İshaklı *Çivril, -Denizli

Sultanhisar *Nazilli -Aydın

*Bornova -İzmir

*Akhisar -Manisa

Demirkapı *Susurluk -Balıkesir

Tevfikiye *Biga -Çanakkale

-Bursa

Keskin -Eskişehir

*Düzce -Bolu

-Kastamonu

*Kurşunlu -Çankırı

*İskilip, -Çorum

-Amasya ve köyleri

*Artova, Almus *Zile -Tokat
 Kuzköy *Akkuş, *Ünye -Ordu
 Nefsiköseli *Görel -Giresun
 -Trabzon
 Uluşiran *Şiran -Gümüşhane
 -Erzurum
 *Varto -Muş
 Kesirik -Elâzığ
 Aşudu *Darende -Malatya
 -Gaziantep
 -Maraş
 *Antakya -Hatay
 -Yozgat
 *Ayaş -Ankara
 Aşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı -Kayseri
 -Konya
 Kalkan *Kaş -Antalya
 Pınarlıbelen *Bodrum -Muğla
 Muratlı *Çorlu -Tekirdağ
 Malatya
 Edirne

ırla-

ML: ırla- “güzel sesle türkü, şarkı gibi şeyler okumak”

DS: ırla- “şarkı, türkü söylemek”

*Bornova -İzmir
 *Lapseki -Çanakkale
 Karacalar *Çerkeş -Çorum
 *Ladik -Samsun
 *Maçka ve köyleri -Trabzon
 -Gaziantep
 -Maraş
 *Antakya -Hatay
 *Keskin -Ankara
 *Ürgüp -Nevşehir
 *Tarsus -İçel

igir-

ML: igir- “döndürmek, eğirmek”

DS: igir- “bükme”

*Çivril -Denizli
 Karabüzey *Araç -Kastamonu

ilen-

ML: ilen- “beddua etmek, kargılamak”

DS: ilen- “beddua etmek”

İshaklı *Bolvadin, *Dinar -Afyon
 İlyas, *Keçiözümlü, *Eğridir, *Uluborlu, İğdecik, Yassıören *Senirkent, *Atabey, Gönen -Isparta
 Kozağaç, Yusufça *Göhlisar, Salda, Kavak, Çuvallı *Yeşilova, Kuşbaba *Bucak, Karamanlı
 *Tefenni -Burdur
 -Denizli ilçe ve köyleri
 Eymir *Bozdoğan -Aydın
 *Urla, *Ödemiş ve köyleri, Tepeköy *Torbalı -İzmir
 Körez *Kula -Manisa

Göbel *Bandırma, *Burbaniye -Balıkesir
 *Bayramiç, Tavaklı *Ezine, Fili, Çanpazar *Biga -Çanakkale
 -Bursa
 Domaniç *Emet -Kütahya
 *Gölpazarı -Bilecik
 *Sivrihisar ve köyleri, Tokat -Eskişehir
 *Kandıra -Kocaeli
 *Düzce, İğneciler *Mudurnu -Bolu
 Balkur *Devrek, *Bartın -Zonguldak
 Peşman *Daday, Süzey *Araç, -Kastamonu
 -Çankırı ve köyleri
 -Çorum
 -Sinop
 *Merzifon -Amasya
 *Zile -Tokat
 *Akkuş -Ordu
 Parak *Alucra, *Şebinkarahisar, *Tirebolu -Giresun
 -Trabzon
 İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kars
 Ağrakos *Suşehri, Çamova, Palha *Divriği -Sivas
 *Kızılcahamam, Hisarlıkaya *Polatlı, Çanıllı *Ayaş, *Beypazarı, Kayaş -Ankara
 -Kırşehir
 *Ulukışla -Niğde
 Kızıllar *Karaman, Tekkeönü *Ereğli, Gürnes *Akşehir, Yendiğin *Ilgın, Akçalar *Seydişehir -
 Konya
 Boynuyoğun -Adana
 Aslanköy, Civanyaylağı *Mersin, *Tarsus -İçel
 Bağyaka *Finike, *Elmalı, *Korkuteli, Erenyaka, Güzelsu *Akseki, *Kaş -Antalya
 Ceylan *Fethiye, *Milas, *Marmaris, Yenice -Muğla
 -Edirne
 *Lüleburgaz -Kırklareli
 *Vize, Şahin *Malkara -Tekirdağ

irik-

ML: irik- “acele etmek”

DS: er- “acele etmek”

Çepni *Gemerek –Sivas

işen-

ML: işen- “inanmak, güvenmek”

DS: ışan- “güvenmek”

Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

kada-

ML: kada- “çivilemek, çakmak, batırmak”

DS: kada- “iki şeyi birbirine çivi ile iliştmek”

*Niksar -Tokat

-Erzincan

*Ahlat -Bitlis

-Ankara

karala-

ML: karala- “kötülemek”

DS: karala- “kötülemek, kara sürmek”

*Yalvaç -Isparta

Beylerli -Denizli
 Eymir *Bozdoğan -Aydın
 -Manisa
 Yeniköy -Balıkesir
 Tokat -Eskişehir
 *Akyazı -Sakarya
 *Artova -Tokat
 Kuzköy *Ünye -Ordu
 Çayağzı, Yavuz *Şavşat, Akarsu *Ardanuç, Erkinis *Yusufeli -Artvin
 *Ağın -Elâzığ
 -Maraş
 *Nizip -Gaziantep
 *Koyulhisar, *Gürün -Sivas
 Sarılar *Avanos -Nevşehir
 *Bor -Niğde
 *Ermenek -Konya
 Yapıntı *Mut -İçel
 Yerkesik -Muğla

karı-

ML: karı- “kocamak, ihtiyarlamak”
DS: karı- “kocamak, yaşlanmak”
 *Lapseki, -Çanakkale
 *Merzifon -Amasya
 *Doğubeyazıt -Ağrı
 *Nizip -Gaziantep
 Palha *Divriği -Sivas
 *Kadirli -Adana
 *Silifke -İçel

kıcığla-

ML: kıcığla- “gıdıklamak”
DS: kıcıkla- “gıdıklamak”
 *Biga -Çanakkale
 Trabzon (kıcıkla-)

kımırda-

ML: kımırda- “sallanmak, kımıldamak”
DS: gımıl-da- “hareket etmek, kımıldamak”
 *Gürün -Sivas

kımşan-

ML: kımşan- “sallanmak, yavaşça kımıldamak”
DS: kımşan- “kımıldamak, kıpırdamak”
 Çöplü *Çivril -Denizli
 Çulhan *Yenipazar -Aydın

kıngray-

ML: kıngray- “azarlamak, darılmak, mırıldanarak sızlanmak”
DS: kıngırdan- “yavaş sesle şarkı söylemek, mırıldanmak”
 -Gaziantep

kısırğan-

ML: kısırğan- “bir şeyi yapmak veya vermek istememek”
DS: kısırğan- “esirgemek, bir şeyi vermekten çekinmek”
 *Düzce -Bolu
 -Gaziantep

*Bor -Niğde
 *Fethiye -Muğla
 *Lüleburgaz -Kırklareli

kısta-

ML: kısta- “zorlamak, sıkıştırmak”
DS: kıstalla- “daraltmak, bunaltmak”
 Tokat

kızgan-

ML: kızgan- “kışkanmak”
DS: gısgan- “kışkanmak”
 -Samsun

kerkin-

ML: kerkin- “titremek, sarsılmak, sallanmak; istimna etmek”
DS: kerkin- “sapık amaçla birisinin arkasına değmek, sürtünmek”
 Yassıören *Senirkent, *Yalvaç -Isparta
 *Üsküdar -İstanbul
 Peşman *Daday -Kastamonu
 *Merzifon -Amasya
 Yavuz *Şavşat -Artvin
 -Yozgat
 *Pınarbaşı -Kayseri
 Bahçeli *Bor -Niğde
 *Ermenek -Konya
 Faydalı *Kozan -Adana
 Aslanköy *Mersin, *Mut köyleri -İçel
 Çorum
 *Bünyan Kayseri

koçuş-

ML: koçuş- “kucaklaşmak”
DS: koçuş- “kucaklamak, kucaklaşmak, sarılmak”
 *Lapseki -Çanakkale

kop-

ML: kop- “kalkmak”
DS: kop- “kalkmak, ayrılmak, çıkmak, gitmek”
 -Trabzon
 Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı - Konya

k/gömür-

ML: kömür- “kemirmek”
DS: gemir- “kemirmek”
 -Çorum
 *Antakya ve köyleri -Hatay
 Kerkük

kutul-

ML: kutul- “kurtulmak”
DS: kutul- “kurtarmak, bitmek”
 Arpaçay - Kars

küngürde-

ML: küngürde- “homurdamak, mırıldanmak”
DS: küngürde- “uyuklamak, uyuklarken düşecek gibi olmak”

Kirazlı -Çanakkale

*Karaisalı -Adana

munğla-

ML: munğla- “kederlenmek, kaygılanmak”

DS: bungun- “bunalmak, sıkılmak”

-Burdur

oltur-

ML: oltur- “oturmak”

DS: oltur- “oturmak”

Çilehane *Reşadiye -Tokat

Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

oğran-

ML: oğran- “atlar su ve yayım için kişnemek”

DS: okran- “yem isteyen at, koyun, keçi vb. hayvanlar bağırarak, kişnemek”

Aslanköy *Mersin - İçel

Gökbelen *Silifke İçel

osan-

ML: osan- “usanmak, bıkmak; nefret etmek”

DS: osan- “usanmak, bıkmak”

*Afşin -Maraş

Hasanoğlan -Ankara

-Niğde

Yozgat

*Güdül Ankara

*Silifke İçel

ökür-

ML: ökür- “durmadan çırpınarak ağlamak, hüngür hüngür ağlamak”

DS: ökür- “sığır bağırarak, böğürmek”

Çilehane *Reşadiye -Tokat

örgen-

ML: örgen- “öğrenmek”

DS: örgen- “öğrenmek”

Karakoyunlu -Kars

Uluşiran *Şiran Gümüşhane

Erzincan ve yöresi

Erzurum

Keban Baskil Ağın Elazığ

Uşak

örten-

ML: örten- “yanmak, kavrulmak”

DS: örten “orman, çayır vb. geniş yerleri saran yangın”

Karaçay, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

savrul-

ML: savrul- “savrulmak”

DS: savrık- “oraya buraya uçuşmak”

*Ermenek -Konya

sıgın-

ML: sıgın- “sığınmak, güvenmek”

DS: sıgın- “sığınmak, birine dayanmak”

İrişli, Bayburt *Sarıkamış -Kars

sızğur-**ML:** sızğur- “sızdırmak, süzmek”**DS:** sızır- “bal, yağ vb. eritip süzmek”

*Eğridir -Isparta

Yayla *Tefenni -Burdur

*Bor -Niğde

*Ermenek, *Karaman -Konya

singür-**ML:** singür- “sindirmek, hazmetmek”**DS:** sinir- “sindirmek, hazmetmek”

-İzmir

Ulumasere -Gaziantep

Köşker -Kırşehir

Çetni *Akşehir -Konya

Faydalı, *Kozan, *Bahçe, Yeşilova -Adana

Yuvagediği -İçel

Limasol -Kıbrıs

Çorum

*Bünyan Kayseri

sirp-**ML:** sirp- “serpmek, saçmak”**DS:** serpit- “serpmek, saçmak”

Söğüt -Denizli

-Trabzon

*Antakya -Hatay

sohran-**ML:** sohran- “mırıldanmak, söylenmek, homurdanmak”**DS:** soh/kran “bir işi gönülsüz yaparken homurtu ile karışık söylenmek (Çayağzı), krş. sorhanmak”

Kırşehir

*Çal -Denizli

-İzmir

-Çanakkale

-Bursa

Tokat *Sivrihisar -Eskişehir

*Sungurlu -Çorum

*Merzifon köyleri -Amasya

-Tokat

-Samsun

Kuz *Akkuş -Ordu

*Alucra, Piraziz -Giresun

-Diyarbakır

*Afşin, *Elbistan-Maraş

-Gaziantep

Deliktaş *Kangal, Hacıilyas *Koyulhisar, Maksutlu *Şarkışla -Sivas

Genezin *Avanos, Yazıkınık *Mucur -Kırşehir

Ahırlı, Beyoba, Karahoca *Haymana -Ankara

-Nevşehir

Hisarcık -Kayseri

*Bor -Niğde

-Konya

Gâvurdağı *Osmaniye -Adana
Değirmenci *Uzunköprü -Edirne
*Vize -Kırıkkale

tabış-

ML: tabış- “buluşmak”
DS: tabış- “buluşmak, görüşmek”
Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya

tamşı-

ML: tamşı- “damla damla içmek”
DS: tamşı- “alay etmek, eğlenmek”
Sultanhisar *Nazilli -Aydın

tanla-

ML: tanla- “şaşmak”
DS: tanla- “şaşırmak”
-Ankara
Köşker -Kırşehir
*Ürgüp -Nevşehir
Çorum

tap-

ML: tap- “bulmak”
DS: tap “ bulmak”
*Merzifon -Amasya
Kerkük göçmenleri -Trabzon
Şubara *Çıldır, *İğdır, -Kars
Kazan -Ağrı
-Niğde
Karkın *Çumra, Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya
Kerkük
Arpaçay -Kars
Adana- Osmaniye

tarık-

ML: tarık- “daralmak, sıkıntılı olmak, can sıkılmak”
DS: darık- “bunalmak, sıkılmak”
*Düzce -Bolu
-Gümüşhane
Cinis *Aşkale -Erzurum
*Refahiye çevresi -Erzincan
-Gaziantep
Adana, Osmaniye
-Amasya Azerî köyleri

tirge-

ML: tirge- “art arda sıralamak”
DS: tirke- “arka arkaya sıralamak, dizmek”
-Maraş
*Bor -Niğde
Gökbelen *Silifke, *Mut ve köyleri -İçel
Adana, Osmaniye

töz-

ML: töz- “tahammül etmek, sabretmek”

DS: döz/y- “sabretmek, tahammül etmek, dayanmak”

*İğdır -Kars

Bakü göçmenleri -İstanbul

-Çorum

*Bor -Niğde

-Yozgat çevresi

-Konya

tür-

ML: tür- “dürmek, katlamak”

DS: dür- “dürmek, katlamak”

Aybastı Ordu

-Erzurum

-İstanbul

*Soma ve çevresi, *Kula Manisa

-Yozgat

-Isparta

-Denizli

*Bozdoğan -Aydın

*Bornova, Balçova, *Kuşadası -İzmir

Kemaliye *Alaşehir -Manisa

*İnegöl -Bursa

-Kütahya

-Eskişehir

*Akyazı -Kocaeli

*Silivri köyleri, *Çatalca köyleri -İstanbul

-Çorum

Alaçam *Bafra -Samsun

*Merzifon -Amasya

*Zile -Tokat

-Gaziantep

Küçükyozgat -Ankara

-Kırşehir

Avşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı -Kayseri

-Niğde

-Konya

*Ula, *Milas, -Muğla

Muratlı *Çorlu -Tekirdağ

Magosa -Kıbrıs

umun-/ umsun-

ML: umun-/ umsun- “beklemek, ummak, tamah etmek”

DS: umun-/ umsun- “istemek, dilemek”

*Merzifon köyleri -Amasya

*Bor -Niğde

*İskilip -Çorum

-Ordu

Nefsiköseli *Görele -Giresun

-Kırşehir

Fakıekinciliği *Pınarbaşı -Kayseri

ut-

ML: ut- “kumarda, oyunda yenmek”

DS: ut- “oyunda, kumarda yenmek, kazanmak”

*Sivrihisar -Eskişehir
 *Bulancak -Giresun
 -Erzincan
 *Ağın -Elâzığ
 *Arapkir -Malatya
 -Gaziantep
 *Birecik -Urfa
 *Afşin köyleri-Maraş.
 Tekerahma *Gürün, Vazıldan *Divriği, Ağrakos *Suşehri -Sivas
 -Konya
 -Kesirik Elâzığ
 -Kars

utuz-

ML: utuz- “kumarda, oyunda yenilmek”

DS: utuz- “oyunda, kumarda yitirmek”

-Erzincan
 Sason -Siirt
 *Birecik -Urfa
 Akçakent, *Nizip -Gaziantep
 *Afşin -Maraş
 -Sivas
 -Kayseri
 -Nevşehir
 -Konya
 -Adana

üt-

ML: üt- “kıllı bir şeyin kıllarını ateşle yakarak arıtmak”

DS: üt- “koyun, tavuk vb. hayvanların kıllarını, tüylerini yakmak”

*Eğridir köyleri -Isparta
 Salda *Yeşilova -Burdur
 *Alaşehir -Manisa
 Tokat -Eskişehir
 -Çorum
 -Erzincan
 Harput -Elâzığ
 *Kilis -Gaziantep
 *Afşin ve köyleri-Maraş.
 Vazıldan *Divriği -Sivas
 -Yozgat
 Genezin *Avanos -Nevşehir
 Afşar köyleri *Pınarbaşı -Kayseri
 Bahçeli *Bor, *Ulukışla -Niğde
 *Ermenek, -Konya
 *Mersin köyleri -İçel
 -Adana

yarlığa-

ML: yarlığa- “bağışlamak”

DS: yarlığa- “bağışlamak, korumak”

Oğuz *Acıpayam -Denizli
 -Balıkesir ve çevresi
 Ağızören -Kütahya

Osmançavuşlar *Düzce -Bolu
 *Taşköprü -Kastamonu
 Ildızım -Çankırı
 -Kars
 *Erciş -Van
 *Kilis -Gaziantep
 Salmanfakılı -Yozgat
 Köşker -Kırşehir
 Kirazlıyurt *Saimbeyli -Adana

yaska-

ML: yaska- “yaslamak, dayamak”
DS: yast/la- “yaslamak, dayamak”
 *Düzce -Bolu
 *Çarşamba -Samsun
 *Tirebolu -Giresun
 -Trabzon
 -Rize
 *Bor -Niğde

yıgla-

ML: yıgla- “ağlamak”
DS: yıgla- “ağlamak”
 Tahtacı Türkmenleri *Buca -İzmir
 Kerkük

yoyul-

ML: yoyul- “silinmek, bozulmak”
DS: yoyul- “ayrılmak, dağılmak, bozulmak, araya gitmek”
 Tokat -Eskişehir
 -Konya ve ilçeleri
 -İçel ve köyleri

yügür-/ yügürt-

ML: yügür- “koşmak”
DS: yügür-/ yügürt- “koşmak”
 *Mecitözü köyleri -Çorum
 *Zile -Tokat

3. Sonuç

Yaptığımız inceleme sonucunda Muhâkemetü'l Luğateyn'deki söz varlığının Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izleriyle ilgili tespitlerimiz şunlardır:

ML'de kullanılan ve Türkiye Türkçesi ağızlarında da varlığını tespit ettiğimiz 77'si isim, 69'u fiil olmak üzere toplamda 146 sözcük mevcuttur. Bu sözcüklerin 14'ü Moğolca, geriye kalan 132'si ise Türkçedir. Çalışmanın temelini eserde geçen Türkçe sözcüklerin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki varlığı oluşturmaktadır ancak Nevâyî, Türkçenin Farsçaya olan üstünlüğünü kanıtlamaya çalışırken hem leksik hem de morfolojik yönden Türk-Moğol ayırımına başvurmamış, ağızlarıyla birlikte sahanın ortak dilinden yararlanmıştır. Bu sebeple çalışmada, bir bütünlük olması bakımından kökeni Moğolca olan sözcüklere de yer verilmiştir. Tespit ettiğimiz Moğolca kökenli sözcükler şunlardır: **ağa, cırgamak, cibe, çıdamak, çilbur, gunan, kaban, kadamak, karavul, köreken, nöker, sona, yasavul, yeke.**

ML'de kullanılan ve Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını tespit ettiğimiz 77 fiilin 42 tanesi, Nevâyî'nin Türkçede olup da Farsçada karşılığının bulunmadığını söylediği 100 fiilden oluşmaktadır. İncelediğimiz bu fiillerin bir kısmının aynı şekilde, bir kısmının da bazı ses

değişiklikleri ile tamamen aynı anlamla Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu fiiller şunlardır: “aldamak, avunmak, aylanmak, bıçımak, busmak, bürmek, çıdamak, çımdılamak, igirmek, irikmek, kadamak, karalamak, kıcıklamak, kımırdamak, kımşanmak, kıstamak, kızganmak, kerkinmek, k/gömürmek, munflanmak, ohranmak, osanmak, örtenmek, savrulmak, sığınmak, sızgürmak, singürmek, sirpmek, sohranmak, tarıkamak, tirgemek, tö/üzmek, türmek, umunmak/umsunmak, yaşkamak”. Bu fiillerden **çığrey-** “uykusu kaçmak, tiksiniş ürpemek” (ML) - **çığri-** “biraz korkmak” (DS), **işen-** “inanmak, güvenmek” (ML) - **işan-** “güvenmek” (DS), **kıngray-** “azarlamak, darılmak, mırıldanarak sızlanmak” (ML) - **kıngırdan-** “yavaş sesle şarkı söylemek, mırıldanmak” (DS), **kısta-** “zorlamak, sıkıştırmak” (ML) - **kıstalla-** “daraltmak, bunaltmak” (DS) fiilleri yakın anlamıyla; **cırğa-** “eğlenmek, zevk sürmek” (ML) - **cırğa-** “ezilmek”, **küngürde-** “homurdamak, mırıldanmak” (ML) - **küngürde-** “uyuklamak, uyuklarken düşecek gibi olmak” (DS), **tamşı-** “damla damla içmek” (ML) - **tamşı-** “alay etmek, eğlenmek” (DS) fiilleri fonetik olarak aynı olmalarına rağmen anlamca tamamen farklıdır.

ML’de kullanılan sözcüklerden 21 tanesi tamamen aynı anlam ve şekliyle Türkiye Türkçesi yazı dilinde yaşamaktadır. Bu sözcükler şunlardır: “ayırta, boza, çakıl, gezi, kaburğa, kalpak, kamçı, kanat, kımız, kıpkızıl, ördek, sağlamak, söndürmek, sürmek, şakımak, tartmak, tüketmek, usanmak, yada taşı, yaylak, yoğaltmak”.

ML’de kullanılan sözcüklerden bir kısmı bazı fonetik farklılıklarla ölçünlü (standart) Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılmaktadır: **bar-** > **var-**, **bilgü** > **bilgi**, **bus-** > **pus-**, **öy** > **ev**, **ıldırım** > **yıldırım**, **ikki** > **iki**, **kök** > **gök**, **köl** > **göl**, **kün** > **gün**, **yana** > **yine vb.**

Bilindiği gibi Türkiye Türkçesi ağızları, Oğuzca temeline dayanmaktadır. Ancak Anadolu coğrafyasına sadece Oğuzlar gelmemiş, Oğuzlar dışında diğer Türk boyları da çeşitli sebeplerle bu coğrafyaya yerleşmiştir. Çalışmada, Doğu Türkçesi-Kıpçak Türkçesi söz varlığına ait bazı sözcükler görülmektedir. Bunlar, Çağatay Türkçesinin Türkiye Türkçesi ağızlarındaki izleri değil, Oğuzlar dışındaki diğer Türk boylarının kalıntıları olarak değerlendirilmelidir: **asra-** “beslemek, büyütme” (Kırım), **bol-** > **ol-** (Konya), **bosağa** “kapı eşigi, eşik” (Kırım Türkleri), **köp** “çok” (Kırım göçmenleri-İstanbul, Tokat), **taşkarı** “dışarı” (Türkistan göçmenleri-İstanbul) vb.

İncelememiz sırasında ML’de kullanılan bazı isim ve fiillerin hem Türkiye Türkçesi ağızlarında hem de *Güncel Sözlük*’te çoğunlukla aynı anlam ve şekliyle, bazen de aynı anlamda olmalarına rağmen bazı fonetik farklılıklarla kullanıldığını tespit ettik. Tespit ettiğimiz isimler şunlardır: **ağa** “büyük erkek kardeş, ağabey”, **ağıt**, **ağak** “su yolu”, **alın** “karşı, ön”, **avlağ**, **bezek** “süs, donanma”, **buyrultu** “ferman, belge”, **ci/ebe** “zırh, silah”, **çakın** “şimşek”, **çığ** “çadır bölgesi, çit”, **çılbu/ır** “yular ipi”, **çök/gür** “bir tür diken”, **ini** “küçük erkek kardeş, kayınbirader”, **kara kuş** “kartal”, **karı** “yaşlı, ihtiyar”, **katlama** “bir ekmek türü”, **kışlak**, **k/gözü** “ayna”, **kulun** “yeni doğmuş tay”, **kurut** “kurutulmuş yoğurt veya peynir”, **kuymağ/k** “bir tür ekmek, çörek”, **özge** “başka”, sur “baht, talih”, **taydaş** “yaşıt, akran”, **ti/erlik** “terlik; takke, başlık”, **tör** “başköşe”, **tutmaç** “hamur aşısı”, **tün** “gece”, **yalvaç** “peygamber”, **yağh/k** “mendil, çevre”. Tespit ettiğimiz fiiller ise şunlardır: **arıtmağ** “temizlemek”, **ırlamağ** “şarkı türkü söylemek”, **ilenmek** “beddua etmek”, **karımağ** “kocamak, ihtiyarlamak”, **kısrıganmağ** “esirgemek, bir şeyi vermek istememek”, **kerkinmek** “istimna etmek, sürünmek”, **tanlamağ** “şaşmak, şaşımak”, **t/dürmek** “dürmek, katlamak”, **utmağ** “oyunda, kumarda kazanmak”, **ütmeğ** “koyun, tavuk vb. hayvanların kıllarını, tüylerini yakmak.”

ML’de kullanılan fakat bugün ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş veya kullanım sıklığı azalmış bazı sözcüklerin, Türkiye Türkçesi ağızlarında hâlâ kullanıldığını tespit ettik. Tespit edilen bu sözcükler, şekil ve anlam yönünden ilgi kurabildiğimiz sözcüklerden oluşmaktadır:

Muḥakemetü'l-Luğateyn	Derleme Sözlüğü	Sözcüğün Anlamı	Kullanıldığı Türkiye Türkçesi Ağızları
almabaş	almabaş	Bir ördek türü.	İlyas *Keçiborlu-Isparta,*Çarşamba -Samsun, İncekum *Silifke -İçel, *Antakya -Hatay
bağış	bağış	su nöbeti; boğum	Konya
basruğ	basruk	çadırın etrafına çekilen keçe; çadır iplerinin bağlandığı kazıklar	Malatya
buğu	buğu	erkek geyik	Denizli
döş	döş	yamaç, bayır	Öteyüz -Zonguldak
gunan	gunan	at yavrusu, tay	Banaz -Uşak Misebolu *Mudanya -Bursa
işen-	işan-	inanmak, güvenmek	Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya
qaban	kaban	erkek domuz	-İstanbul -Amasya Çilehane *Reşadiye -Tokat
qada-	qada-	çivilemek, çakmak, iki şeyi birbirine çivi ile iliştmek	*Niksar -Tokat -Erzincan *Ahlat -Bitlis -Ankara
qaravul	karavul	karakol, gözcü, nöbetçi	*Lüleburgaz -Kırklareli -Çankırı *Tirebolu -Giresun
qoy	koy	koyun	Çilehane *Reşadiye -Tokat Karaçay, Başhöyük -Konya
kömeç	kömeç	Bir çeşit yemek.	Tekkeönü *Mihalıççık -Eskişehir Aliköy, Karamusa, Yakademirciler*Çaycuma,*Kozlu, -Zonguldak Veliköy *Vakfikebir -Trabzon
köp	köp	çok	Çilehane *Reşadiye -Tokat
köreken	köreken	damat, güvey	*Burhaniye -Balıkesir -Neşehir *Bor -Niğde ve köyleri İncirgediği -Adana
külek	külek	deniz dalgası, fırtına, yel	Ankara
nöker	nöker	hizmetçi, uşak	*İğdır Kars, Arpaçay - Kars Erzurum
oşşaş	oşşaş	benzeş, benzeyiş	*Bergama * -İzmir
ökür-	ökür-	hüngür hüngür ağlamak, böğürmek	Çilehane *Reşadiye -Tokat
sağın	sağın	sütlü koyun, sağılan hayvan	Tokat -Eskişehir Baklan ve köyleri Denizli *Soma ve çevresi Manisa Uluşiran *Şiran Gümüşhane Çayağzı *Şavşat Artvin *İğdır Kars ve köyleri Erzurum

sarı	sarı	taraf, yan	Kars
say	say	dere, pınar	*İspir -Erzurum
soğmağ	sokmak	dağlar içindeki dar yol, girinti; patika	*Akseki ve köyleri -Antalya
tor	tor	Bir çeşit ağ, örme tuzak.	Eskiakviran *Emirdağ -Afyon *Üsküdar -İstanbul *Merzifon -Amasya -Rize, Erkinis *Yusufeli -Artvin -Erzurum, *Erciş -Van, *Ahlat – Bitlis, -Diyarbakır, Keban Baskil Ağın Elâzığ, *Arapkir-Malatya -Gaziantep, Hacıilyas *Koyulhisar – Sivas, İncirlik *Ceyhan -Adana *Iğdır Kars
tabış-	tabış-	buluşmak, görüşmek	Karaçay aşireti, Başhöyük *Kadınhanı -Konya
umaç	umaç	Bir yemek çeşidi.	Isparta İrişli, Bayburt *Sarıkarnış -Kars *Ağın –Elâzığ Malatya *Şarkışla -Sivas
yasavul	yasavul	yasakçı; jandarma, karakol nöbetçisi, öncü	Çanakkale -Amasya -Sivas *Erciş -Van
yeke	yeke	iri şişman at; iri, büyük, kocaman	-İstanbul -Amasya Bayburt *Selim, *Iğdır -Kars ve çevresi Azerbaycan Erzurum
yığla-	yığla-	ağlamak	Tahtacı Türkmenleri *Buca -İzmir Kerkük
yorğacı	yorğa	at yarışçısı; atlarda rahvana yakın bir yürüyüş şekli	*Merzifon -Amasya Yavuz *Şavşat -Artvin -Kars *Antakya -Hatay
yoyul-	yoyul-	bozulmak	Tokat -Eskişehir, -Konya ve ilçeleri -İçel ve köyleri
yügür-	yügür-/ yüğürt-	koşmak	*Mecitözü köyleri -Çorum *Zile -Tokat

Çalışmamızda görüldüğü üzere Türkçenin eski dönemlerinden pek çok eskicil (arkaik) ögenin eski biçim ve anlamıyla ağızlarda hâlâ yaşadığı tespit edilmiştir. Bu sözcükler, dil tarihi ve sözcük araştırmaları için oldukça önemlidir.

Simgeler ve Kısaltmalar

- : Fiil köklerini gösterir.
- + : İsim köklerini gösterir.
- * : Derleme Sözlüğündeki ilçeleri gösterir.
- DS : Derleme Sözlüğü
- ML : Muḥakemetü'l-Lugateyn

Çeviri yazı (Transkripsiyon) İşaretleri

ā	: Uzun a (Ā)
‘a	: ع (ayın) sesi
ğ	: غ sesi (tonlu art damak g ünsüzü)
h	: ح sesi
ḥ	: ح̣ sesi
ī	: uzun i sesi (ī)
ḳ	: ک̣ sesi (tonsuz art damak k ünsüzü)

Kaynaklar

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Alkaya, E. (2008). Türk Lehçeleri Arasında Sözlük Alış Verişi ve Söz Varlığı Değişimi: Osmanlı Tatar Ağzı Örneği. *Turkish Studies* (3), 77-101.
- Aşık, S. (2019). *Ali Şir Nevâî'nin Muhakemetü'l-Lügateyn Adlı Eserinin Sözdizimi Bakımından İncelenmesi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berber, O. (2010). Muhâkemetü'l-Lügateyn'deki Türk Ordu Teşkilatına Ait Terimlerin Karşılaştırmalı İncelemesi. *Turkish Studies E-Dergi*, Cilt 5, 3.
- Bilgin, A. (2009). Muhâkemetü'l-Lügateyn ve Türkçe. *Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2, (çevrimiçi).
- Bulut, S. (2017). Asya Coğrafyası'nın Büyük Edibi Ali Şir Nevâî'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Türk Dili'ne Katkıları. *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar/ Academic Social Studies* (1), 23-41.
- Buran, A. (2015). *Türklük Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi II*. İstanbul: Enderun Kitapevi.
- Değer, N. (2014). *Ali Şir Nevâyî'nin Mahbubu'l-Kulüb ve Muhakemetü'l-Lügateyn Adlı Eserlerinde Fiilimsiler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Deniz, S. (2024). Muhakemetü'l-Lügateyn'deki Fiillerin Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Görüntüleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 216-234.
- Eckman, J. (2021). *Çağatayca El Kitabı*. (Çev. G. Karaağaç), Ankara: TDK Yayınları.
- Eckmann, J. (2011). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (Haz. O. F. Sertkaya), Ankara: TDK Yayınları.
- Erdoğan, M. (2020). Muhakemetü'l-Lügateyn'de Bulunan Fiillerin Türkiye Türkçesindeki İzleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 105, s. 349-367.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülensoy, T. (2000). *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Işırtman, İ. R. (1941). *Muhakemet-ül-lügateyn*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, Ö. (2007, Mart). Ali Şir Nevâyî'nin Divanları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 46-56.
- Kök, A. (2002). Ali Şir Nevâyî, Muhakemetü'l-Lügateyn. *Bilge Dergisi*, 35.
- Köprülü, M. F. (1945). Çağatay Edebiyatı, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). Ankara.
- Kut, G. (1989). Ali Şir Nevâî, *İslam Ansiklopedisi*.

Levend, A. S. (1968). *Ali Şîr Nevâî-Divanlar ile Hamse Dışındaki Eserler (Cilt 4)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Nerimanoğlu, K. V. (2020). Türkçenin Tarihinde Muhakemetü'l-Lügatayn'ın Yeri ve Önemi, İlim ve Marifet Nurları. *Prof. Dr. İbrahim Hakkul'a Armağan Kitabı*, Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları.

Nevâyî, A. Ş. (1925). *Muhakemetü'l-Lugateyn*. (haz. A. Kulmuhammedov) Poltoratsk (Aşkabat): Türkmenistan Devlet Neşriyatı.

Osmanov, E. A. (1948). *Muhakamatul-lugatayn*. Alişera Nevai, Taşkent.

Özönder, F. S. (1996). *Alî Şîr Nevâyî Muḥākemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: TDK Yayınları.

Öztürk, R. (1995). Ali Şîr Nevâî'nin Dili Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 45, 369-376.

Şimşek, F. (2020). Muhakemetü'l-Lügatayn'de Geçen 100 Fiil Üzerine. *International Journal of Language Academy Volume 8/1*, s. 425-444.

Uyanık, A. S. (2019). Muhakemetü'l-Lügatayn'de Hayvan Adları. *Uluslararası Beşerî Bilimler ve Eğitim Dergisi*, Cilt 5, 11.

Uzun, C., Özek, F. (2020). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fonetik Çevreye Bağlı O>U, U>O Değişimleri. *Turkish Studies-Language*, Eylül, 1543-1573.

Vámbéry, A. (1867). *Cagataische Sprachstudien: Enthaltend Grammatikalischen Umriss und Chrestomathie und Wörterbuch der Cagataischen*. Leipzig.

web: <https://sozluk.gov.tr/>

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.